

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Eva Tuškej

Ekonomija znanja kot sodelitvena ekonomija omrežene strukture

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Eva Tuškej

Mentor: prof. dr. Žiga Vodovnik

Ekonomija znanja kot sodelitvena ekonomija omrežene strukture

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

*Polhu za nepredstavljivo razumevanje.
Roku za vsakodnevne čezoceanske nasmeh.
Barbi, Blažu, Danielu in Marku za podporo, spodbudo in pomoč.*

Ekonomija znanja kot sodelitvena ekonomija omrežne strukture

Informacijska tehnologija prežema skoraj vse aspekte življenja prebivalstva razvitega sveta in tako spreminja ekonomsko in družbeno strukturo in družbeno realnost. Kapitalizem počasi nadomešča ekonomija znanja, ki deluje znotraj omrežne strukture in tako spreminja družbeno realnost. Znašli smo se na prelomu dveh produkcijskih načinov, v času negotovosti, kjer premišljamo svoj obstoj in družbene odnose. Možnost človeške emancipacije in poti k pravičnejši družbi lahko vidimo v nastavkih sodelitvene ekonomije. Sodelitvena ekonomija kot možen način delovanja ekonomije znanja za svoje delovanje potrebuje strukturo omrežij, ki nadomešča dosedanjo hierarhično družbeno strukturo. Omrežna struktura s svojimi mnogoštevilnimi, nenehno vzpostavljaljivimi in horizontalnimi odnosi obenem spreminja položaj posameznika in njegove vloge znotraj družbe. Avtorica tako poskuša skozi nalogo prikazati možno razumevanje ekonomije znanja in možne strukturne oblike omrežij, znotraj katere ekonomija znanja lahko deluje in s tem nakazati drugačno razumevanje družbene realnosti, ki se šele oblikuje. Naloga premišljuje oblike kolektivnosti in subjektivitet, ki znotraj omrežij s konceptom sodelitvene ekonomije nastajajo v dobi ekonomije znanja. Naloga izpostavlja možnosti delovanja ekonomije znanja kot sodelitvene ekonomije znotraj omrežne strukture, kjer so odnosi moči utemeljeni na mrežnih vozliščih in zaupanju ter tako ponujajo nastavke za razumevanje sveta kot holistične celote, kjer razvoj ni linearen, temveč predstavlja prostor tokov sodelovanja.

Ključne besede: ekonomija znanja, omrežja, sodelitvena ekonomija, informacijska tehnologija.

Knowledge economy as sharing economy within network structure

Information technology is woven into almost all aspects of majority of population living in the developed world and it is changing economic and social structure and social reality. Capitalism is slowly being replaced by knowledge economy, as the latter operates as a part of networked structure and with this changed social reality. We are finding ourselves on a brink of two production modes, in times of uncertainty, rethinking our place in the world and social relations. Possibility of human emancipation and a way towards a more just society can be seen in sharing economy. Sharing economy as a possible mode of knowledge economy requires network structure for its to be fully functional and thus replacing existing hierarchical structure. Network structure is comprised of countless, fluid, horizontal relations and so it affects the role of individual and his role as a part of society. Author throughout the assignment tries to show potential understanding of knowledge economy and network structure, within which knowledge economy can function and with that show a glimpse of understanding of emerging social reality. Assignment is also rethinking forms of collectivity and subjectivities that are forming within sharing economy as a mode of knowledge economy of network structure. Author is trying to portray possibilities to act through sharing economy inside networks as a mode of knowledge economy, where power relations are based on nodes and trust and with that our understanding of the world can be seen as a holistic whole, where progress is not linear, but as a space in flows.

Key words: knowledge economy, networks, sharing economy, information technology.

KAZALO

1 UVOD	6
2 METODOLOGIJA	8
2.1 Cilji in namen.....	8
2.2 Raziskovalno vprašanje.....	8
2.3 Metode.....	9
2.4 Struktura.....	13
3 TEHNOLOŠKI KAPITALIZEM KOT PRIKAZ OBSTOJEČEGA STANJA.....	15
3.1 Strukturni odnosi.....	16
3.2 Produktivski načini in družbena struktura	18
3.2.1 Bipolarna družbena struktura.....	20
3.2.2 Triadična razredna struktura	21
4 EKONOMIJA ZNANJA.....	23
4.1 Koncept ekonomije znanja.....	24
4.2 Znanje kot ekonomski vir	26
5 SODELITVENA EKONOMIJA	28
5.1 Sodelitvena ekonomija kot model ekonomije znanja	29
5.2 Znanje kot lastnina.....	30
5.3 Omrežja kot (institucionalne) strukture znanja.....	31
5.3.1 Strukturna interakcija in sprememba.....	33
5.4 Ekonomija znanja je ekonomija omrežij	34
6 DRUŽBA ZNANJA KOT NOVA PRODUKCIJSKA STRUKTURA	37
6.1 Vedenje in družba znanja.....	38
6.2 Znanje kot produkcijsko sredstvo.....	38
7 VLOGA ODNOSOV V SODELITVENI EKONOMIJI ZNANJA	42
7.1 Epistemске skupnosti in družbena gibanja.....	43
7.2 Sodelitvena produkcija in ekonomija znanja.....	46
8 SUBJEKTIVIZACIJA	48
8.1 Subjektivizacija ob pomoči teorije daru	50
8.2 Vloga subjektivitet v sodelitveni omreženi družbi.....	52
8.3 Subjektivizacija delavcev na prelomu dveh ekonomskih struktur.....	53
9 OMREŽJA KOT PROSTOR DELOVANJA STRUKTURE IN ODNOSOV.....	58
9.1 Omrežja in filozofija.....	60
9.2 Omrežja vs. nadzor.....	60
9.3 Omrežja sodelovanja in odnosov.....	61
9.3.1 Vloga zaupanja.....	62
10 ZAKLJUČEK.....	65
11 LITERATURA.....	68

1 UVOD

Živimo v dobi zgodovinskih premikov, predvsem na področju medčloveške komunikacije, uporabe informacij in ustvarjanja ter uporabe znanja. Ljudje se od vsepovsod medsebojno povezujejo in ustvarjajo nove centre, vozle moči, ki so utemeljeni na sodelitvi informacij. Nova »hiperpovezana« interakcijska družba ustvarja okolje, ki ga zaznamujejo informacijski tokovi in rastoča fluidnost aktivnosti. Relativna stabilnost in homogenost, ki sta zaznamovali obdobje po 2. svetovni vojni, izginjata, nadomešča ju nenehno spreminjanje in povezovanje. Ljudje se vse bolj povezujejo, izmenjujejo informacije in ustvarjajo mnogotere tokove informacij in idej.

Spremembe, ki se dogajajo v produkcijskih sistemih in v znanstvenih sistemih, tako realne kot diskurzivne, spreminjajo prostorsko, družbeno in institucijsko dinamiko in se neenakomerno manifestirajo v različnih predelih sveta, v različnih družbenih slojih in skupinah. Castells (1996) se strinja s »postmodernim« nazorom, pri katerem delavski razred ni več privilegiran zgodovinski agent. V svoji analizi vzpona novega globalnega sistema Castells (1996) politično-ekonomski napredek pripiše ekstrapolaciji tehnoloških zmožnosti, tako postavi tezo o omreženi družbi kot družbi, ki vsebuje emancipatorne nastavke za preseganje družbenega antagonizma.

Informacije in znanje osmišljajo človeško svobodo in razvoj. Načini, kako so producirani in na kakšne načine poteka njihova izmenjava v družbi vpliva na naše razumevanje sveta ter na našo zmožnost zamišljanja drugačnih konceptov, ki bi omogočili spremembo na področju osmišljanja družbene realnosti. Naloga s svojo tematiko naslavlja družbeno realnost, ki pa jo živi le del sodobnega sveta. Zavedamo se namreč, da velik del svetovnega prebivalstva še vedno nima dostopa do modernih sredstev tehnologije. Kljub temu želimo z nalogo prikazati nastavke in možne poti razvoja, ki pa niso aplikativni v predelih sveta, kjer informacijska tehnologija predstavlja bolj izjemo kot pravilo s svojo vseprisotnostjo. Zavedamo se, da je ekonomski in družbeni razvoj sodobnega sveta neenak, a vendar v sodelitveni ekonomiji, utemeljeni na ekonomiji znanja, vidimo možnost bolj pravičnega, enakopravnega razvoja, kjer bi se ekonomske in družbene razlike lahko zmanjševale hitreje in bolj učinkovito, v kolikor bi s preprostimi rešitvami omogočili vsesplošen

dostop do sodobne tehnologije celotni svetovni populaciji. Informacijska tehnologija in omrežna struktura, na kateri je osnovana, predstavljata družbeno moč, katere odnosi potekajo znotraj novih struktur in predstavljajo temelje za drugačen svetovni nazor, ki bi omogočil korenite spremembe na področju ekonomskih in družbenih odnosov.

Tehnološke zmožnosti in novosti, predvsem družbena omrežja in aplikacije, ki jih ustvarjamo ljudje, spreminjajo okolje znotraj katerega živimo in delujemo. Ustvarjamo tako imenovana »tehnološko-ekonomska polja« za družbene prakse. Ta polja vključujejo različne družbene in ekonomske zmožnosti, v katerih profit, moč in nadzor ne igrajo več dominantne vloge, kot so jo v zgodovini modernega kapitalizma. Iz teh novih oblik komunikacije, medpovezanosti in virtualnega okolja izhaja nov model družbene produkcije, ki tako postaja naslednik industrijskega modela družbene produkcije (Kostopoulos 1986). Priča smo vzpostavljanju nove oblike produkcije, ki je osnovana na sodelovanju, delitvi in mrežnih organizacijskih oblikah (DiBona in drugi 1999). Razvija se znotraj obstoječega kapitalističnega sistema, tako kot so se prve oblike tovarniškega kapitalizma razvijale znotraj fevdalnega sistema. Tako lahko opazimo, da spet prihaja do spremembe sistema, a ne v obliki socialistične alternative, temveč v obliki ekonomije, ki je utemeljena na zaupanju, novih informacijskih tehnologijah in predvsem ni več usmerjana na nenehno krivuljo rasti, temveč se usmerja v učinkovitejšo uporabo obstoječih dobrin (Lawer 2009).

Sodelitvena ekonomija ustvarja nove izkušnje potrošnje in ne le nadomešča starih oblik trgovanja z novimi, digitalno omogočenimi oblikami ekonomske aktivnosti, kar ustvarja edinstveno priložnost za raziskovanje novih oblik političnega delovanja, odnosov moči in oblik vladanja in subjektivitet, ki so utemeljene na družbenih odnosih ekonomije delitve (Bauwens 2009). Predstavlja možnost oblikovanja alternativnih oblik političnega, saj spreminja strukturo odnosov znotraj organizacije produkcije. Informacijska tehnologija in omrežna struktura, na kateri je osnovana, predstavljata družbeno moč, katere odnosi potekajo znotraj novih struktur in predstavljajo temelje za drugačen svetovni nazor, ki bi omogočil korenite spremembe na področju ekonomskih in družbenih odnosov.

2 METODOLOGIJA

2.1 Cilji in namen

S poglobljeno analizo obstoječe literature razširiti razumevanje novih oblik dela ter predstaviti družbeno-ekonomske faktorje sedanjega časa, ob pomoči katerih umestimo alternativna razumevanja, razlage spreminjajočih ekonomskih pogojev ter jih uporabiti za sintezo drugačnega razumevanja družbe in predstaviti širše, poglobljeno razumevanje družbenih pogojev, ki bi omogočili družbeno spremembo, v kateri bi ekonomski sistem omogočal »buen vivir« vsem, ne le določenim družbenim krogom. Za razliko od dosedanjih sprememb političnega in ekonomskega razumevanja družbene realnosti, v kateri so bile politične alternative pogojene s predhodno spremembo produkcijskega načina, naloga želi predstaviti nastavke, ki v sedanji družbi že obstajajo, za spremembo razumevanja družbene realnosti in odnosov moči.

2.2 Raziskovalno vprašanje

Ali lahko, po teoriji vladajoče determinante, ob začetku nove zgodovinske dobe, ki jo predstavlja sprememba produkcijskega načina, oblikovanje in vzpon novega družbenega razreda spremeni družbene odnose antagonizma, ki so utemeljeni na neenakem dostopu do lastnine in produkcijskih sredstev, skozi prikaz in razumevanje novega družbenega razreda, ki je oblikovan na aspiracijah, delovanju in ciljih skupnega dobrega in prostega dostopa do informacij in znanja. Ali lahko novo produkcijsko obliko razumemo kot strukturo, ki je osnovana na horizontalnih načelih omrežja, v katerih so odnosi moči utemeljeni na mrežnih vozliščih in zaupanju? Ali lahko struktura omrežij ponudi nastavke za razumevanja sveta kot organske, holistične celote, pri kateri cilj razvoja ne bi bilo linearno kopičenje, temveč prostor tokov sodelovanja?

2.3 Metode

Obseg metod, ki jih raziskovalec uporablja pri svojem delu, ne bi smel biti omejen na tako imenovane racionalne metode. Odkrivanje sebe v drugačnih življenjskih oblikah bi lahko predstavljalo novo vrsto raziskovanja, ki bi doprinesla k drugačnim uvidom kot bolj racionalne metode¹.

Delo je zasnovano na zasledovanju Feyerabendove (2010) metodološke usmeritve »vse je mogoče«, tam je metodološki pristop preplet obstoječih metodologij in »neracionalnega«. Feyerabend trdi, da takšna metodološka svoboda edina omogoča preboj iz obstoječega miselnega sistema, v katerem rigidna metodologija onemogoča možnost znanstvenih prebojev in znanstvenega napredka. Za analizo obstoječe ekonomske strukture bomo sledili ideji kritične perspektive, ki omogoča razumevanje lastnega položaja v svetu in konstruktov ter odnosov moči. Z uporabo Kostopoulusovega (1986) razumevanja ekonomske in družbene strukture razodeti karakter in patologije nove dobe, nadalje pa z Deleuzevo in Guattarijevo (1987) idejo rizoma poskušati identificirati odnose v strukturi omrežij, ki temeljijo na zaupanju. S tem bi radi prikazali odnose moči, ki so v novi produkcijski strukturi sodelitvene ekonomije drugačni, fleksibilni, v toku.

Tako se bomo naslonili na Feyerabenda, ki svoje razumevanje sveta utemeljuje na sočasnem preizpraševanju vrednotenja teorije in metodologije². Zagovarja idejo, da je napredek (ki ni utemeljen linearno) mogoče doseči z prepletom in sočasno uporabo pluralnosti metodologij, ki vsebujejo nastavke za tvorjenje novih odnosov med vzrokom in prakso. Kakšno podlago imamo namreč za racionalno izbiranje med teorijami? Nimamo ne podlage ne garancije, saj je znanstveni

¹ Raziskovalec je inovator novih teorij, novih instrumentov, novih raziskovalnih načel in obenem tudi novih oblik racionalnosti, ki se postavljajo ob bok obstoječim in širijo razumevanje, saj so nova polja razumevanja možna le s preseganjem obstoječih miselnih okvirjev in ustvarjanjem distance.

² Feyerabend trdi, da bi takšna raziskovalna in miselna svoboda, odrešena vseh okvirjev obstoječih metodologij, lahko prešla iz starega (aristotelskega) miselnega sistema v novo, pluralistično, vključujočo razumevanje sveta. Sam trdi, da (pred)določena metodologija v veliko primerih zavira napredek, za razliko od fluidne, oportunistične metodologije, ki vodi in je vodena s prakso (*praxis*). Metodologija je namreč izšla iz prakse, ne obratno, nikakršno življenjsko delovanje se ni razvilo znotraj predhodno obstoječih miselnih okvirjev. Nastajajoča metodologija ima vrednost v tem, da odkriva teorije reševanja in razumevanja družbenih ugank/izzivov. Praksa obenem tudi ustvarja nove metode, ki pos tanejo gradniki oblikovanja in utemeljevanja teorij.

napredek vsakodnevna realnost in spremembe v znanosti so nenehne³. Zatorej lahko trdimo »vse je mogoče«. Feyerabendov teoretski anarhizem pooseblja trditve, »da ne obstajajo kriteriji za izbiro med teorijami znotraj znanstvenega polja, niti kriteriji za izbiranje med znanostjo in ostalimi življenjskimi okvirji/oblikami«. »Vse je mogoče« je slogan, ki trdi, da ni ne zunanjih in/ali univerzalnih intelektualnih standardov, da so obstoječi standardi družbeno določeni in s tem tudi arbitrarni. »Vse je mogoče« je torej pristop metodološkega pluralizma⁴, ki zagovarja izbiro metod glede na njihovo primernost in namenskost, ne pa predoločeno predpisanost.

Pri raziskovanju se bomo naslonili tudi na kritično teorijo⁵. Naloga bo poskušala prikazati kritično-teoretsko razumevanje obstoječega stanja in obenem ponuditi »drugačno«, večdimenzionalno branje obstoječe literature in ponuditi nove nastavke za preizpraševanje prelomih časov, v katerih se nahajamo.

Bistvo kritične teorije je kritika ideologije. Le-ta je namreč tisto, kar preprečuje subjektom v družbi pravilno zaznavo njihovega resničnega stanja in dejanskih interesov. Kritična teorija bi zatorej morala služiti kot vodilo vsakršnim (političnim) dejanjem, saj prinaša »razsvetljenje« in znanje o tem, kakšni so resnični interesi nekoga ter emancipaciji, ker se na ta način subjekt osvobodi prisile, ki jo deloma nadse priključuje sam. Ena najpomembnejših lastnosti kritične teorije je torej – refleksija.

³ Racionalni kriteriji za ocenjevanje in vrednotenje teorij ne obstajajo, a jih obenem še vedno uporabljamo skupaj z vrednotami, da tvorimo teorije, ki razlagajo družbeno realnost v skladu s splošno sprejetim miselnim prepričanjem. Vse metodologije imajo svoje omejitve, a tudi te omejitve se dostikrat izkažejo za dobrobit, kajti ponujajo mejo, prek katere lahko lažje razumemo celoten metodološki okvir in do njega tvorimo distanco. Teorije se producirajo in spreminjajo kot rezultat odločitev in dejanj, ki jih usmerjajo kompleksni družbeni in materialni pogoji. Epistemski relativizem ni zavezan ideji, da materialni svet ne obstaja ali da so vse znanstvene trditve enako dobre ali slabe. Predan je ideji, da bi razumevanje vedno moralo predstavljati upor človeškim predvidevanjem in miselnim izbiram, značilnih za določen zgodovinski prostor in čas.

⁴ Kakšne miselne tradicije naj bi torej nova družbena raziskovanja spodbujala? Feyerabendov odgovor je pluralno st, pri kateri nobena od miselnih tradicij ne bi dominirala med drugimi miselnimi oblikami. Feyerabend je bil glasni zagovornik vključevanja, in ne izključevanja vseh življenjskih oblik. Protestiral je proti dominaciji enoznačnega svetovnega nazora, ki ga opazimo v zahodni miselni tradiciji.

⁵ Kritična teorija je nastala kot kritika meščanske kapitalistične družbe in se konstituirala prek marksistične teorije kot filozofija prakse oziroma kritična teorija prakse. Njeno nasprotovanje družbeni misli, ki je kapitalizem razumela kot dokončno družbeno formacijo in »naravni« način podružabljanja človeškega rodu, ponuja začetno razlagalno strukturo pričujoče naloge. Skupni temelj »tradicije kritične teorije je pozicija, da brez spremembe kapitalističnega načina proizvodnje ni možen strukturalni predpogoj za načelno izboljšanje človeških življenjskih razmer« (Greven 1994).

In ravno refleksij, odprtega in kritičnega mišljenja nam v teh časih primanjkuje, kar nas posledično sili v zatiranje svoje svobode, podrejanje interesom, ki niso naši pravi, ter nezmožnost upora.

S Kostopoulusovo (1986) nadgradnjo klasične marksistične ekonomske teorije, ki jo sam razširi v triadne odnose, tako znotraj časovne dobe med različnimi produkcijskimi načini kot tudi na triadično družbeno delitev, vpelje pojem modifikatorja. Koncept modifikatorja pa v nalogi z Feyerabendovim načelom »vse je mogoče« poskušamo predstaviti kot koncept, ki ga v nalogi poskušamo vpeljati v drugačno nadaljnjo vlogo pri oblikovanju nove družbene strukture. Ta se oblikuje skupaj s spremembo produkcijske strukture.

V sedanjih negotovih časih se soočamo s situacijami, ki jih obstoječa raziskovalna načela in metode ne zmorejo razlagati v njihovi kompleksni totalnosti, situacijami, na katere se ne zmoremo odzvati, s prostori, ki jih ne znamo več opisati (Deleuze 1987, 9). Tako poskušamo z Deleuzevimi deli pričeti proces ustvarjanja javnega prostora razmišljanja, ki bi nam pomagal ustvarjati jezik in miselne povezave, ki bi bile kos nalogi razumevanja in razlaganja novih sodobnih realnosti.

Deleuzeva in Guattarijeva⁶ dela ponujajo premislek o obstoječih metodoloških usmeritvah in predstavljajo drugačna preizpraševanja in različne smeri raziskovanja. Z uporabo njihovih orodij in konceptov bomo poskušali prikazati drugačen miselni pristop k raziskovanju in osmišljanju podatkov ter odkrivanju, kako takšen način razmišljanja lahko razširi metodološko polje, brez da bi obstoječim metodološkim okvirjem le pripisal nove koncepte. Naloga bo poskušala eksperimentirati z idejo, da premišljevanje z Deleuzem ni le uporaba njegovih (in Guattarijevih) konceptov (nomadizem, rizom, linije bega ...) in povezovanje teh konceptov z idejami, predstavljenimi v nalogi, temveč premišljevanje teh konceptov na način, ki bi omogočil produkcijo predhodno nezamisljivih vprašanj, praks in znanj. S takšnim zavedanjem bomo poskušali v nalogi koncepte razvijati in ne le pripisovati.

Uporaba njihovih konceptov poskuša razmišljanju skozi njune koncepte zagotoviti nove načine opisovanja in spodbuja različna razumevanja, ki preizprašujejo sam miselni okvir, s katerim

⁶ Večina Deleuzevega opusa je bila napisanega v sodelovanju s Felixom Guattarijem, aktivnim psihoanalitikom, in tako njun opus predstavlja pristop in razumevanje znanja kot materije, ki je umeščena tako v prakso kot v teorijo in nima zamejenega avtorstva, temveč predstavlja sodelovanje in obenem zbližuje filozofijo s sociokulturnimi koncepti (Deleuze in Guattari 1987).

osmišljamo družbeno realnost. Upamo, da nam bo takšna zadolžitev omogočila uporabo raziskovalnih praks, ki so »multitudne, v toku, simultane«, in ne statične in predoločene.

Deleuzevo delo zaznamujejo transformacije konceptov različnih avtorjev iz mnogoterih različnih disciplin in tako predstavlja upor kanonski zvestobi znanstvenega pisanja. Deleuze s svojim načinom pisanja poskuša prikazati novo, drugačno analitično in preiskovalno razumevanje obstoječega. Njegovega dela ne bi radi umestili v postmetodološke okvirje »tretjega metodološkega preizpraševanja« (Luther 2007), temveč v smer raziskovanja vloge discipline pri ustvarjanju novih fenomenov.

V nalogi bomo raziskovali z uporabo rizomatske metodologije. Poskušali bomo kartirati povezave in ločevanja med in prek poti, ki bodo uporabljene pri pisanju pričujočega rizomatskega besedila. To je nelinearno in kot tako tudi samo del raziskovalne metode. Z uporabo rizomatske miselnosti bomo poskušali z Deleuzevim konceptom linij bega ustvariti besedilo, ki bo problematiko, zastavljeno v nalogi, osvetlilo z drugačne plati. Razumevanje, da diskurzi delujejo znotraj besedil kot rizomi, torej niso linearni ali ločeni, gre za preplet mnogoterih diskurzivnih sistemov, ki so medsebojno povezani in poskušajo tako predstaviti drugačno razumevanje. Rizomatska diskurzivna analiza sledi linijam bega, ki povezujejo te različne diskurzivne sisteme z namenom omogočanja različnih možnosti branja besedila.

Nadaljnji izziv, ki ga ponuja metodološko raziskovanje z Deleuzevimi idejami, najdemo znotraj njegovega koncepta »miselne oblike«, ki zavrača razmišljanje kot nekaj naravnega, prirojenega, ter tako poskuša osvoboditi miselne oblike iz »naravnih« okvirjev, ki jih omejujejo. Gre za poskus drugačnega razmišljanja o podatkih in raziskovanju, ko misel še ni vzpostavljena, ko poskušamo preseči družbene okvirje metodološkega razumevanja ter jih bogatiti z ne vnaprej določenimi potmi ter predhodno nemožnimi povezavami. Ob pomoči ponavljanja, izbiranja, izključevanja, ustvarjanja, uničevanja in grajenja novega se bližamo želji, da bi izobraževalno raziskovanje lahko postalo svobodno, in ne ukalupljeno v rigidne miselne tradicije. Raziskovanje naj postane način mišljenja, ki zavrača varnost, ki jo zagotavlja konsolidirani fundacionalizem, poskuša nasprotovati produkciji znanja, ki je utemeljena na samoumevnih miselnih režimih.

2.4 Struktura

Naloga prične s prikazom obstoječega stanja. Opiše vlogo tehnologije v obstoječi kapitalistični družbi in tako ponudi izhodišče za nadaljnjo analizo. Naloga nadaljuje s strukturno analizo vloge ekonomije v družbi, identificira koncept ekonomije in z razlago koncepta strukture začrta temelje nadaljnje analize, tam se naloga osredotoči na strukturne odnose, ki omogočajo razumevanje odnosov moči znotraj strukture. Nadalje bomo orisali razmerje med produkcijskim načinom in družbeno strukturo, osredotočili se bomo na vlogo vladajoče determinante znotraj produkcijske strukture, ki omogoča razumevanje vloge lastnine v zgodovinskem razvoju produkcijskih struktur. Modifikator je koncept, ki ga bomo uvedli v podpoglavju o triadični razredni strukturi, v katerem nadgradimo oziroma razširimo razumevanje družbene strukture kot bipolarne v triadično, kar nam omogoča umestitev vloge transnacionalnih epistemskih skupnosti v razumevanje tematike.

V naslednjem poglavju predstavimo koncept ekonomije znanja, vloge znanja v ekonomiji in njene glavne značilnosti ter vlogo tehnologije pri razvoju ekonomije znanja. Poglavje bomo zastavili kot temeljit pregled polja razumevanja ter ga nadgradili s konceptom sodelitvene ekonomije, ki predstavlja nastavke in emancipatorne potenciale, ki jih ekonomija znanja vsebuje.

Nalogo nadaljujemo v drugem večjem sklopu, v katerem obravnavamo družbeno strukturo v dobi znanja, ki jo označimo kot sodelitveno ekonomijo omrežene strukture. Pričnemo s strukturnimi temelji, ki bodo orisali razmerje med produkcijskim načinom in formacijo družbe. Zanimala nas bo družbena oblika, ki se razvija v času informacijskih in komunikacijskih tehnologij, ter njen odnos do novega produkcijskega vira - znanja. Posvetili se bomo tudi omrežjem kot institucionalnim strukturam znanja znotraj katerih deluje ekonomija znanja ter odnosom, ki se oblikujejo na drugačnih, enakopravnejših, temeljih.

Nadalje bomo orisali subjektivitete in poskušali ob pomoči prej opravljene analize prikazati emancipatorne nastavke, ki jih družba znanja ponuja v sodelitveni ekonomiji znanja za posameznikovo subjektivizacijo.

Nalogo bomo sklenili z opisom omrežij. Omrežja namreč postajajo nov prostor delovanja, so gradniki nove strukture in tvorijo odnose, bazirane na zaupanju. Nadaljevali bomo s pregledom teoretskih konceptov, ki jih razumevanje omrežij lahko ponuja, sklenili pa bomo z identifikacijo

odnosov v strukturi omrežij, ki temeljijo na zaupanju, s čimer bi radi prikazali odnose moči, ki so v novi produkcijski strukturi drugačni, fleksibilni, v toku.

Namen naloge je s pomočjo strukturne analize razumeti položaj sodobne družbe na prelomu dveh načinov proizvodnje, ki sta utemeljena na različnih virih, predstaviti vlogo ekonomije znanja ter odnosov in prostorov, ki jih odpira, ustvarja.

3 TEHNOLOŠKI KAPITALIZEM KOT PRIKAZ OBSTOJEČEGA STANJA

Razvoj in vloga tehnologije v sodobnem času vplivata na družbene, politične, ekonomske odnose, zato je posebej zaskrbljivo, da je večina odločevalne moči znotraj teh polj, v rokah korporacij. Tehnologija ni popolnoma nevtralna, kot jo funkcijski diskurz želi prikazati, obenem pa ni le produkt družbeno-kulturnih odnosov, je rezultat človeških odločitev in dejanj znotraj okvirjev obstoječih struktur, ki imajo tako politične kot družbene in ekonomske dimenzije in tako ne morejo biti popolnoma tehnološke in neodvisne od družbe (Castells 1996, 24). Tehnologija je tako subjekt družbene intervencije, ki jo sestavljajo tako funkcionalistični kot kulturni vplivi.

Tehnološki kapitalizem je nova oblika kapitalizma, ki je osnovana na moči korporacij in njihovega izkoriščanja tehnološke kreativnosti. Kreativnost in znanje kot neodtujljivi človeški lastnosti sta nova vira te nove oblike kapitalizma. Moč korporacij in želja po dobičku sta odvisna od komodifikacije kreativnosti in znanja ob pomoči raziskovalnih režimov, ki morajo ustvarjati nove izume in inovacije. Takšni režimi in aparatus korporacij so za tehnološki kapitalizem to, kar so bile tovarne in njihov proizvodni način za industrijsko revolucijo (Suarez Villa 2009, 101). V ospredje se je postavil eksperimentalizem – tehnološki in znanstveni razvoj, katerega glavni cilj je komercialna uporaba. Eksperimentiranje za namen profita in moči kapitala, ne dobrobiti človeštva. Znanstveniki in raziskovalci so postali nov delavski razred, v katerem so polja raziskovanja podrejena moči korporacij in njenih komercialnih ciljev. Tudi uspešnost raziskovanja in nadaljnje financiranje se meri le z uspehom eksperimentalnega rezultata na trgu.

Država ni več zamejena celota, ki uravnava, vzpostavlja in vzdržuje polje družbenega, znotraj katerega medira med različnimi pogledi, da ustvarja in zagotavlja prostor za reprodukcijo kreativnosti, vse bolj jo s položaja moči izrivajo korporacije, s svojo sistematizacijo raziskav, z določanjem sistematizacije raziskav, ki imajo za svoj cilj le dobiček in nadaljnjo komodifikacijo kreativnosti. Raziskave so glavni vir in sredstvo razvoja in ustvarjanja profita, ne več produkcija sama (Castells 1996, 54).

Tako opazimo, da je današnja družba družba znanja, v kateri je znanje še vedno vpeto v kapitalistične odnose moči, a vedno bolj postaja družba, ki jo upravljajo korporacije, ki sisteme moči gradijo na enakih hierarhičnih strukturah kot država. Z analizo bomo poskušali prikazati obstoječe nastavke tehnološkega kapitalizma, ki ponujajo možnosti drugačne konceptualizacije

ekonomije in družbe, saj trdimo, da se nahajamo na zgodovinskem prelomu, v katerem nastajajoče omrežne strukture ponujajo možnost drugačne subjektivizacije in delovanja.

5 STRUKTURNA ANALIZA VLOGE EKONOMIJE

Koncept strukture je pridobil na veljavnosti v današnjih časih: strukturne spremembe, strukturni pogledi, spremembe struktur v družbeni realnosti ... Opaziti je mogoče, da se moderni človek oddaljuje od ideje kartezijanskega individualizma in se vse bolj približuje konceptom, kot so struktura, holizem, globalizacija, kot da bi šele nedavno prišel do zavedanja, da posamezni elementi, tako v naravi kot v družbi, niso samozadostni in za svoj obstoj potrebujejo druge, torej predstavljajo le del celote (Vitale 2013, 78).

Kaj naj bi struktura predstavljala? Struktura je skupek kompozicijskih elementov, ki so na takšen ali drugačen način medsebojno povezani in odvisni eden od drugega. Načini povezovanja, karakteristike njihovih odnosov, njihova oblika, vse to določa specifikacijo te strukture. Način, kako se posamezni sestavni deli medsebojno povezujejo, ni naključen ali arbitraren, temveč je določen s pravili. Moč ima tisti, ki nadzira možne povezave znotraj struktur in s tem odnose, ki jih te povezave določajo. Zato je potrebno raziskati tudi te. A nekatere oblike struktur lahko obstajajo brez močne povezave med svojimi sestavnimi deli ali pa povezava med njimi sploh umanjka. Takšne strukture imenujemo potencialne strukture, torej objektivno vsebujejo elemente za razvoj, a elementi še niso bili aktivirani. Proces aktivacije se bo pričel, ko bodo ustrezne zunanje okoliščine spodbudile potencialne notranje sile – tehnološki razvoj in njegov vpliv na spremembo diskurza.

3.1 Strukturni odnosi

Narava, sredstva in človek so označujoči elementi produkcijske strukture, protosredstva, protosila in protoviri pa so determinanta produkcijske strukture. Označujoči elementi so posplošeni in abstraktni, determinante pa so realni in objektivni strukturni elementi, katerih preučevanje je obenem tudi preučevanje strukture same in odnosov, ki jih struktura omogoča. Protoviri,

protosredstva in protosila so torej determinantni elementi, ki sestavljajo strukturo in produkcijske odnose, obenem pa so tudi avtonomni in medsebojno povezani. So trije sestavni deli produkcijske strukture, predstavljajo triado, ki vključuje celotno notranjo dinamiko družbenih gibanj in družbenih sprememb. Vsak od sestavnih delov je specifična posamezna enota, katere delovanje je posledica notranjih tenzij in nasprotij, ki jih sprožijo eksterni odnosi in interakcije s preostalima dvema posameznima enotama (Kostopoulus 1986, 16). Triadnost je že prvi poskus izstopa iz antagonističnega razumevanja sveta, ki je osnovan na dialektiki. Gre za približek rizomu, in sicer poskušamo prikazati tri točke znotraj strukture, katerih medsebojne odnose razumemo kot nastavek za drugačno razumevanje njihovega medsebojnega delovanja.

Unikaten karakter vsake produkcijske dobe (epohe) določata specifična stopnja razvoja teh determinant produkcije strukture in način njihovega povezovanja. Zgodovina produkcijskih načinov prikazuje, da v vsaki dobi ena izmed determinant dominira ostali dve in da se relokacija in prerazporeditev strukturnih odnosov zgodi znotraj produkcijske strukture. »Dominantna determinanta, ki vpliva na odnose z in med ostalima dvema in uveljavi svoje zahteve, postane vladajoča determinanta, saj diktira obliko in vsebino celotne strukture in vzpostavlja objektivno bazo za nadaljnjo razredno delitev znotraj družbe« (Kostopoulus 1986, 20). Tako dveh zgodovinskih dob (epoh) ne moremo medsebojno primerjati glede na kriterije, analizirane le v eni, saj sta obe po definiciji osnovani na različnih strukturah in različnih vladajočih determinantah. V vsaki zgodovinski dobi je oblika strukture produkcijskega načina oblikovana in vzdrževana pod vodstvom določenega tipa gospostva, ki je intrinzično povezan s strukturno vladajočo determinanto ter živi in umre s to produkcijsko strukturo (Kostopoulus 1986, 35). V oblikovanju družbe je vladajoča determinanta realna objektivna baza razredne delitve, torej pogoj za produkcijske odnose, saj družbo (še vedno) razumevamo v dualnosti. Namreč vse, tudi družbeni razredi, ima svoje nasprotje, kljub temu da poskušamo to nasprotje prikazati kot množstvo, kot nešteto odtenkov sivine namesto monokromatske črne, ki predstavlja antipod beli.

Družbeni izraz vladajoče determinante je vedno vzporeden z njeno vlogo v produkcijski strukturi. V dobi kapitalizma so (bila) na mestu vladajoče determinante proto-sredstva; stroji in mehanizacija ter vse, kar je bilo potrebno za produkcijo strojev in mehanizacije ter njihovo uporabo, kar se v družbeni obliki pojavlja kot lastništvo monetarnih sredstev. »Tako kot se vladajoča determinanta produkcijske strukture spreminja z vsako historično dobo, se z njo spreminjata tudi vsebina

(substancia) in pomen lastnine« (Kostopoulos 1987, 45). Tri determinante produkcijske strukture se izmenjujejo v vlogi vladajoče determinante in tako ustvarjajo različne pogoje in okoliščine za razredno delitev, ki je osnovana na novi obliki lastnine⁷. Od primitivne dobe naprej je imela vsaka od vladajočih determinant (protosredstva, protoviri in protosila) svoj dobo vladavine znotraj produkcijske strukture, medtem ko sta bili preostali dve sekundarnega pomena (Dizard 1982, 76). V vsaki dobi pa je pomembnost izbrane lastnine (razumevanja, kaj je lahko lastnina) odvisna od vladajoče determinante tiste dobe in vedno služi interesom vladajoče determinante.

Družbeno-zgodovinska doba traja le, dokler traja dominacija določene vladajoče determinante v produkcijski strukturi, torej ko produkcijska struktura prične izgubljati dominantno vlogo (pojav novih proizvodnih načinov, sredstev, tehnik, idej), nova vladajoča determinanta pa še ni jasno identificirana, tako ta čas zaznamujejo družbeni nemiri, vrenje, revolucija, vojne in upori (Kostopoulos 1986, 51). Čas, ki je potreben za izoblikovanje in dominanco nove produkcijske strukture, je neopredeljiv, lahko traja tudi stoletja, znotraj tega časa počasi izumira (nekdanja) vladajoča elita, obenem pa raste nova družbena skupina, ki je osnovana na novih produkcijskih načinih in tako diferencira novo produkcijsko strukturo. V nalogi poskušamo prikazati, da se nahajamo znotraj tega prehoda in želimo izpostaviti nastavke, na katerih bi lahko gradili drugačno družbeno razumevanje realnosti.

3.2 Produkcijski načini in družbena struktura

Organizacija človekovih družbenih institucij je osnovana na principu, da je človek družbeno bitje in za svoj obstoj potrebuje sodelovanje z drugimi (Aristotel – človek je družbena žival). Aristotel (2010) trdi, da je družba entiteta naravnega in organskega izvora, zunaj katere posamezniki ne morejo preživeti. Razlika med človeško in živalsko družbo je v tem, da so ljudje sposobni razumeti abstrakcije, kot npr. pravično, dobro uporabno, ter uporabo ustne in pisane besede.

Od začetka družbenega življenja je lastnina baza za vzpostavljanje odnosov moči znotraj družbe. Pridobitev lastništva in nadzor nad strukturno vladajočo determinanto s strani ene družbene skupine avtomatično postavi to skupino v posebne odnose z družbeno skupino, ki nima v lasti enakih sredstev, v neenake odnose moči. Produkcijski odnosi in njihova materialna baza (strukturne

⁷ Ob prehodu v ekonomijo znanja je lastni a razumljena kot komodificirana kultura, informacije, avtorska dela in avtorske pravice ter patenti.

determinante) skupaj predstavljajo produkcijski način, ki določa karakter celotne zgodovinske dobe. Ko pride do spremembe produkcijske strukture, se skupaj z njo spremenijo tudi produkcijski odnosi, kar skupaj doprinese k spremembi produkcijskega načina in tako tudi novo zgodovinsko obdobje. Transformacija produkcijske strukture vpliva na družbeno spremembo (Marx 2012). Čeprav se produkcijska struktura v določeni dobi razvija objektivno in neodvisno od ljudi, je vseeno družbena aktivnost prebivalstva usmerjena k ohranjanju človeške vrste, torej so ljudje aktivni agenti razvoja.

Vsaka zgodovinska doba se manifestira v treh produkcijskih načinih, ki ustrezajo trem različnim produkcijskim strukturam. Prvi način proizvodnje odraža osnovno produkcijsko strukturo dobe, ki dominira in označuje to specifično dobo. Drugi način proizvodnje, predepohalna struktura, se navezuje na predhodno dobo in počasi izginja skupaj z razvojem dominantnega načina proizvodnje. Tretji način proizvodnje, metaepohalna struktura, bo s časom postala dominanten način proizvodnje in nadomestila trenutno vladajočega. Znotraj kapitalističnega načina proizvodnje glavna produkcijska struktura soobstaja tako z umirajočimi ostanki stare agrikulturne strukture in obenem z vzhajajočo družbo znanja (Kostopoulous 1987, 61). Ko pride do popolnega razvoja dominantne osnovne produkcijske strukture, v kateri ni več možnosti napredka, prevzame vlogo napredka metaepohalna struktura. V zgodnji fazi nove dobe, v kateri je prihodnost produkcijskega načina še vedno nediferencirana, gre za alokacijo družbene moči, kar se izraža v velikih družbenih negotovostih (Kostopoulous 1986, 65). Dokler so novi odnosi produkcijske dominancie nedoločeni, nespecifični, brez jasne strukture in odnosov, so vseeno v jasnem nasprotju z odnosi in strukturo obstoječe družbe, ki je v zatonu, in izkoriščajo vsako družbeno razpoko in pojav za svoj nadaljnji razvoj. V zadnji fazi neke dobe, v kateri so novi dominantni odnosi metaepohalne družbene strukture že oblikovali svojo končno obliko, se skladno s tem spremeni tudi družba kot celota (novi družbeni razredi, novi odnosi moči). Razpoke se nastavki, ki jih lahko z rizomskim razumevanjem spreminjamo.

Ko je faza diferenciacije in oblikovanja nove vladajoče determinante dosežena, se prične obdobje družbenega nemira in revolucij z namenom strmoglavljenja obstoječe družbene ureditve. Upoštevajoč, da se na tej poti med starim in novim redom pojavi splošna zmeda in nestabilnost, je družbeno vrenje splošno in nejasno usmerjeno, torej tranzicijska družba ni osnovana na jasnih idejah, njeni cilji še niso jasno definirani (Drucker 1993, 38). Prehodno obdobje med eno družbeno

ureditvijo in naslednjo je zmedeno iz preprostega razloga, saj vsebuje mešanico elementov iz vsaj dveh zgodovinskih dob, brez da bi bila katera od teh dob dovolj močna, da bi si zagotovila svoj primat. Tranzicijska družba nima še izoblikovanih novih družbenih razredov in pripadajočih odnosov moči, torej je amorfná, kar lahko opazimo predvsem v sedanjem času. Nenehne revolucije in družbene spremembe se pojavijo brez neke jasne zavesti o cilju, o jasno začrtani družbeni ureditvi (razen v primeru socialistične revolucije, tam je bil cilj spremeniti družbo in prilagoditi ekonomsko ureditev novi družbeni ureditvi).

3.2.1 Bipolarna družbena struktura

Analiza družbene strukture s perspektive njenih direktnih povezav s strukturo in produkcijskimi odnosi omogoča razumevanje prepleta družbe in produkcijskega načina, ki sta medsebojno odvisna in vzpostavljata eden drugega. Lastništvo in nadzor vladajoče determinantne produkcijske strukture v domeni ene družbene skupine (enega družbenega razreda) sočasno zagotovi tej družbeni skupini suverenost, večjo družbeno moč nad drugimi družbenimi skupinami (razredi). Interesi vladajočega razreda pa so vedno v nasprotju z interesi skupine vladanih, torej se obe strani znajdetá v stalnem stanju nasprotovanja.

Ob vsaki menjavi zgodovinske dobe se nova produkcijska struktura, s svojimi primarnimi in sekundarnimi determinantami, prične boriti za (izpraznjen) vladajoč položaj prejšnje produkcijske strukture. Zaradi splošne amorfacije zgodnje faze nove dobe je tudi nov družbeni razred še v zametkih in nestabilen. Postopoma se nova družbena skupina diferencira, takrat se dominantni produkcijski odnosi izoblikujejo kot glavni nosilci razvoja in utemeljijo svoj položaj in dokončno razvijejo odnose moči v družbi. Diferenciacija osnovne strukture in dominantnih produkcijskih odnosov je neposredno povezana z diferenciacijo in vzpostavitvijo politične, ideološke in pravne nadstavbe, ki so v rokah vladajočega razreda in pripomorejo k ohranjanju položaja tega razreda (Marx 2012). Posebno pomembno vlogo igra politična nadstavba zaradi svoje specifične vloge in karakteristik. Tako lahko ugodno pripomore k nadaljnjemu razvoju vseh družbenih struktur ali pa postane ovira. Kot primer lahko navedemo vlogo monarhije, ki je v srednji fazi kapitalizma delovala kot progresivni faktor, saj je omejevala moč fevdalnih baronov. Pozneje, ko je kapitalizem dosegel svoj poln razcvet, je bila politična moč uporabljena za preprečevanje kakršnih koli odklonov znotraj vzpostavljenega družbenega reda.

Razumevanje bipolarne družbene strukture je pomembno za razlago vloge modifikatorja, ta v pričujočem delu predstavlja družbeno skupino, ki vsebuje nastavke in emancipatorni potencial zaradi svoje specifičnosti, ki po našem skromnem mnenju lahko presega družbene odnose antagonizma, ki so tekom zgodovine osnovani na razlikovanju med dostopom/lastništvom ekonomskih virov.

3.2.2 Triadična razredna struktura

Tudi v odprtem uporabi antitetični razred nikoli ne izgubi svojega notranjega karakterja, in četudi bi prišel na oblast, bi bilo to le začasno, saj bi s tem izgubil svojo samopodobo in smisel. Antiteza lahko živi le v odnosu s svojo tezo, a tu je točka, pri kateri so marksisti narobe interpretirali pomembnost mediatorja v procesu družbene metamorfoze. Družbena tranzicija iz ene družbene dobe do druge ni delo antitetičnega razreda, kot je to razumljeno v marksistični teoriji, temveč gre za razvoj nastavkov, ki so bili vseskozi prisotni v strukturi umirajoče družbe. Takšna tranzicija je dosežena z aktivno vlogo družbene skupine, ki že pripada novi dobi, primer so prvi tehnokrati v devetnajstem stoletju, ki so se uprli kapitalistom v imenu proletariata.

Kostopoulus (1986, 70) ponudi poglobljeno razumevanje vloge družbenih razredov pri prehodih iz ene zgodovinske dobe v drugo. Ponudi koncept triade, ki razširi razumevanje dualizma razrednih bojev. Triada kot koncept omogoča razumevanje družbene spremembe v obdobju med zgodovinskimi epohami. Ko dominantni produkcijski način uresniči vse svoje potenciale, se aktivira njegov latentni metaepohalen naslednik, se razvija in končno odcepi v svojo neodvisnost. Regeneracija produkcijske strukture gre z roko v roki z regeneracijo družbene strukture. Družbeno telo metaepohalne produkcijske strukture pretrga odnose z dosedanjimi dominantnimi produkcijskimi odnosi, s katerimi je bilo do sedaj povezano, se družbeno aktivira in prične z procesom transformacije celotne družbe. Tako v primeru prehoda iz fevdalnega v kapitalistični sistem ni bil zatirani razred nosilec revolucionarnih sprememb (fevdalci), temveč je to vlogo prevzel nastajajoč meta-epohalen razred buržuazije.

Obstoj takšnega medepohalnega, transformativnega družbenega telesa je pogoj za napredek. Brez tega je družba obsojena na propad, saj stabilnost ne more biti osnova življenja. Uporaba koncepta modifikator za prepoznavanje nosilcev družbenih prehodov (tranzicij) prinaša razlikovanje med potencialnim in aktiviranim modifikatorjem. Prvi poudarja potencial, ki je notranji modifikatorju

kot predpogoj za njegovo rast. Potencialnost je po definiciji nespecifična in lahko zavzame različne oblike in izraze v različnih okoliščinah. Z drugačnimi besedami, potencialni modifikator predstavlja družbeno kategorijo (ne razreda), ki predstavlja meta-epohalno produkcijsko strukturo znotraj sedanje družbene strukture. Povezava potencialnega modifikatorja z dominantnimi produkcijskimi odnosi je šibkejša, a vseeno vpliva nanje (Kostopoulos 1987, 76).

Aktiviran modifikator je koncept, ki naznanja, da je tranzicijska družbena skupina mobilizirala svoje notranje sile, ki so bile do sedaj latentne, saj je prišlo do ugodnih zunanjih okoliščin, ki so omogočile aktivacijo latentnih sil. Med obdobjem, ko je tranzicijska družbena skupina še v fazi latentnega modifikatorja, je modifikator kot družbena skupina subjekt zakonov in pravil, ki veljajo v obstoječem družbenem redu, brez lastne družbene moči, a vendar večinoma povezana z vladajočim razredom.⁸ V obdobju aktivacije pa takšno tranzicijsko družbeno telo pridobi individualnost, neodvisnost in avtonomijo ter posledično obvladuje pot svojega razvoja pod svojimi pogoji in s svojimi cilji. Karakteristiki modifikatorja kot tranzicijskega družbenega telesa sta (1) kvalitativna sprememba vsebine ob aktivaciji lastne potencialnosti in (2) kvantitativna ekspanzija (Sheldon in Moore 1968). Življenjska doba aktiviranega modifikatorja se nadaljuje med amorfno fazo družbe, torej med prvo fazo nove dobe, in ugasne, ko se vzpostavi nov družbeni red, v katerem so jasno definirana razredna nasprotja, ki se vzpostavijo znotraj družbe nove dobe. Vsak modifikator je sestavljen iz elementov, ki so združeni, dokler se ta modifikator v družbi zoperstavlja družbeni ureditvi in njeni razredni delitvi z namenom družbene transformacije. Ko pa je le-ta dosežena, se tudi sam deli v novo razredno delitev.

Ekonomija znanja kot sodelitvena ekonomija pa prvič v zgodovinskem razvoju produkcijskih struktur omogoča razmišljanje o modifikatorju kot enotnem družbenem razredu, v katerem zaradi omrežne strukture ne bi prišlo do vzpostavitve novih družbenih antagonizmov, a več o tem spodaj.

⁸ Visoko izobraženi, vplivni, v našem primeru začetniki gibanja za prosti dostop do programske opreme in aktivisti proti lastninjenju znanja ob pomoči avtorskih pravic in patentov.

4 EKONOMIJA ZNANJA

Tradicionalni način razumevanja ekonomije se spreminja, poskušali bomo orisati, kaj ekonomija znanja je, kako se razlikuje od drugih ekonomskih paradigem, kakšen je njen odnos do rasti in razvoja, kakšne so njene družbene aplikacije. Prikazali bi radi, da ekonomija znanja s svojo specifičnostjo razumevanja in dejanskih lastnosti novega produkcijskega sredstva – znanja – omogoča drugačno premišljanje oblikovanja družbe. Rajši, kot da bi poskušali to novo obliko približati obstoječim konceptom in ekonomskim modelom in razumevanje ekonomije poskušali tlačiti v obstoječe koncepte, ki je ne morejo (več) opisati v svoji polnosti, bi radi prikazali lastnosti, ki bi omogočale drugačno razumevanje produkcije in s tem povezanega produkcijskega sistema. Kljub pojavi novega produkcijskega sredstva agrikultura in industrija ne bosta zamrli, a bo potrebno tudi njiju umestiti v drugačna razumevanja, nove perspektive, ki jih ponuja doba znanja. Industrijska doba je temeljila na delu človeških rok, ki je ustvarjalo produkcijo iz surovih virov, ekonomija znanja pa v produkcijsko shemo vpelje surove ideje kot glavni produkcijski vir.

Drucker (1993, 56) je načrtal vizijo »postkapitalistične« družbe kot družbe, v kateri osnovna struktura produkcije ne bo več tradicionalna produkcija vloženih faktorjev, temveč bo primarni vir organizacije, tako institucij kot ekonomije, znanje. Neverjetni razvoj tehnologije in vse bolj pomembna vloga znanja kot vira blaginje, sta preoblikovala globalno ekonomsko okolje in poslovno logiko iz masovne produkcije v intenzivno ekonomijo znanja. Pojavljajo se novi poslovni modeli, v katerih je produkcijska veriga sestavljena iz atomov, ki se povezujejo, razhajajo, tvorijo nenehne nove oblike in aplikacije. Ti atomi so znanje. Adams in Oleksak (2010, 49) definirata sedanjo poslovno obliko kot tovarno znanja, ki je osnovana na ekvivalentih znotraj dobe znanja: nematerialnih dobrinah kot novih osnovnih materialih, intelektualnem kapitalu kot novi tovarni, vrednotenju intelektualnega kapitala kot novi bilanci stanja in omrežjih kot novi organizacijski shemi. Družbena dinamika znotraj ekonomije znanja je izjemno fluidna in kompleksna. Ekonomski modeli so osnovani na znanju, ki je takoj uporabno za izboljšanje človeške dobrobiti.

V nasprotju s tradicionalnimi koncepti ekonomije, pri katerih je v središču ekonomskega modela eden izmed virov produkcije (zemlja, materialni viri, delo, kapital), koncept ekonomije znanja v svoje središče postavlja vlogo znanja kot ključnega elementa razvoja ekonomije (Bell 1974, 35; Drucker 1969, 72). Razvoj ekonomije znanja je fundamentalno spremenil bazo ustvarjanja

bogastva v moderni družbi, v kateri so znanje in druge nematerialne dobrine postale produkcijsko sredstvo.

Trendi, kot so globalizacija, tehnološki napredek in deregulacija, spreminjajo tekmovalno strukturo trgov na način, da je uspešnost tradicionalnih poslovnih prednosti irelevantna. Uspeh, mogoče tudi preživetje, znotraj ekonomije znanja je (bo) odvisen od kvalitete znanja in produkcijske zmožnosti znanja. Prihodnost je (bo) tako osnovana na naši sposobnosti ustvarjanja baze znanja in premišljene uporabe te baze. To pred nas postavlja neverjetno odgovornost, saj je (bo) ekonomska struktura družbe prvič v zgodovini osnovana na »lastnini«, ki jo vsa človeška bitja posedujemo in je neomejena. Kaj to pomeni za koncept modifikatorja? Izguba antagonizma med družbenimi razredi in njihova posledična odprava, saj ne obstaja več ekskluziven dostop do proizvodnih virov in lastninjena le-teh.

4.1 Koncept ekonomije znanja

Teoretski opisi ekonomije znanja segajo v čas klasične ekonomske teorije. Vključitev znanja kot faktorja razvoja v preučevanju ekonomske rasti igra pomembno vlogo v ekonomski analizi, saj je že Adam Smith v Bogastvu narodov (2010, 80) poudarjal vrednost izučenega delavca v primerjavi z neizučnim. Neoklasična ekonomska teorija trdi, da je kapital sestavljen iz znanja in organizacije, saj znanje predstavlja najmočnejši pogon produkcije. A ekonomska teorija se je dolgo branila pred vključevanjem subjektivnega faktorja v svoje analize, saj njegova subjektiviteta onemogoča splošno poenostavljanje objektivnih faktorjev (Augier in Teece 2005, 19).

Koncept ekonomije znanja se je uveljavil v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, kot opis pojava, pri katerem ustvarjanje bogastva temelji na produkciji, distribuciji in konzumpciji znanja in produktov, katerih temelj je znanje. Koncept je postal univerzalen, razširjen, čeprav marsikdo trdi, da mu manjka bolj specifična definicija. Eden izmed argumentov je, da je produkcija, distribucija in uporaba znanja v ekonomiji »vse in nič, saj so vse vrste ekonomije tako ali drugače utemeljene na znanju« (Smith 2002). Študij človeškega znanja je že od antične Grčije predmet preučevanja v filozofiji in epistemologiji, a šele od nedavnega znanje razumemo kot produkcijski faktor. Ni se spremenila vrednost znanja, temveč se je spremenil trg, na katerem se vedno bolj trguje z znanjem.

Glavna vira razvoja ekonomije znanja sta splošno višanje ravni izobrazbe delavcev (subjektivno znanje) in rastoči znanstveni in tehnološki napredek, ki omogoča razvoj novih produktov in storitev (eksplicitno znanje).

Andriessen in Tissen (2000, 24) izpostavljata naslednje značilnosti:

- Znanje zamenjuje kapital kot glavni vir produkcije in predstavlja tudi nematerialna sredstva, ki so glavni vir ustvarjanja dodatne vrednosti.
- Lastništvo virov se je spremenilo, lastnik glavnega ekonomskega vira je postal posameznik.
- Spremenile so produkcijske strukture, pri katerih se upravljanje nematerialnih virov močno razlikuje od upravljanja materialnih virov.
- Lastnina je znanje.
- V ospredju ni več upravljanje materialnih sredstev, temveč nematerialnih.
- Ekonomija znanja je preplet omrežij, katerih razvoj spodbuja stopnja zmožnosti spreminjanja in sposobnost hitrega osvajanja novih znanj.
- Inovacije so rezultat številnih interakcij med akterji in institucijami, ki skupaj tvorijo nov, inovativen sistem, ki je sestavljen iz tokov in odnosov, ki presegajo "stara" hierarhično ločevanje.
- Globalizacija omogoča hitrejše širjenje dobrin, predvsem pa idej.
- Digitalizacija omogoča skoraj neomejeno množstvo kapacitet za prenos, shranjevanje in predelovanje informacij ter tako omogoča znanju status komoditete.

Del problematike z definicijo ekonomije znanja je tudi v tem, da komoditeta, na kateri ekonomija temelji, torej znanje, ni pojem, ki bi ga bilo preprosto opisati zamejiti, definirati. Obenem je znanje nemogoče izmeriti, ga zamejiti, dekolonializem je polju znanja dodal še celoten spekter zatiranih svetovnih nazorov in znanj, ki ne ustrezajo kategorizaciji evropske misli, a vseeno ponujajo koncepte in ideje. Takšne lastnosti novega glavnega produkcijskega sredstva pa odpirajo novo polje ekonomske analize, na katerem stara orodja niso več uporabna in na katerem moramo za uspešno razumevanje in delovanje vpeljati koncept rizoma, ki zajame lastnosti znanja v vseh

njegovih dimenzijah. Šele tako bomo lahko razumeli strukturo, ki jo znanje tvori in se nenehno oblikuje in spreminja znotraj nove ekonomije znanja, in razumeli njeno delovanje kot linije bega.

4.2 Znanje kot ekonomski vir

Znanje ima kot vir produkcije fundamentalno drugačne karakteristike kot preostali viri, ki so prevladovali v dobi manufakture (zemlja, delo, kapital). Znanje je neomejeno, tudi če je »uporabljeno«, ga lahko neštetokrat ponovno uporabimo. Težko ga lastninimo, kljub zakonom o intelektualni lastnini, patentih in avtorskih pravicah. Gre za to, da za razliko od surovin in zemlje, znanje ni materialni vir in ga ne moremo »ne-deliti«, obenem pa lahko enako znanje uporabljamo na različne načine, ni le ene predpisane uporabe (Johnston in Blumentritt 1998, 382). Znanja obenem tudi ne moremo izrabiti ali iztrebiti, je neuničljivo in neodtujljivo, obenem pa se širi kot ogenj – če svoje znanje delimo, ga imamo po delitvi vsaj enako kot pred njo, če ne več, obenem pa smo svoj miselni plamen razširili še v druge možganske kamine, v katerih še naprej obstaja, raste, se krepi ali zamira.

Znanje kot ekonomski vir je konceptualno in kontekstualno drugačno od filozofskega in znanstvenega znanja. Družbena vloga znanja se je pomaknila od vira za ustvarjanje pomena (resnice) do vira za produkcijo. Tradicionalno je bil koncept znanja tesno povezan z znanostjo in pogosto definiran kot prepričanje, ki je resnično in upravičeno. Danes se koncept znanja ne razume več le kot nekaj usidranega v pojme resnice, veljavnosti in zanesljivosti, temveč je njegova vrednost povezana s sposobnostjo generiranja superiorne izvedbe in vzdrževanja konkurenčnega položaja na globalnem trgu, ki je vedno bolj odvisen od kvalitete in produktivnosti znanja. Spender (1996, 77) je zapisal: »Znanje je vse manj oznaka resnice in razuma, vse bolj je praksa zavestnega in namenskega interveniranja v svetu.« Takšna označba pomeni, da je znanje kot ekonomski vir predvsem kapaciteta za organizacijsko delovanje. Dragoceno znanje je »znanje-v-akciji«, torej »delujoče znanje«, *praxis* znanja, kar pomeni, da kar je znano, je prikazano kot vedoča aktivnost.

Filozofsko in znanstveno vedenje se je vedno produciralo znotraj različnih tradicionalnih »znanstvenih« institucijah – cerkva, samostanov, univerz. Dandanes je znanje ustvarjeno in uporabljeno znotraj konteksta poslovnih organizacij. Znanje je produkt družbenega konstrukta in tako je najvplivnejši, najpomembnejši način za upravljanje znanja ustvarjanje kontekstov, znotraj katerih lahko znanje raste in prosperira, zato so odnosi moči utemeljeni glede na moč nadzora nad

produkcijo vedenja. Želimo prikazati, da se v mrežnih organizacijah centri moči prav tako tvorijo, glede na (začasne) potrebe, in tudi ugašajo, nenehno nastajajo novi, so spremenljivi in nestanovitni. Znanje kot koncept znotraj ekonomije znanja nasprotuje ekonomskemu razumevanju »padajočih donosov«, saj je edini vir, pri katerem večkratna uporaba viša vrednost in je ne zmanjšuje. Bolj kot je znanje uporabljeno, večjo vrednost ima. Clark (2001, 192) trdi, da »ideje ustvarjajo nove ideje in znanje, ki je deljeno, še vedno ostaja pri tistem, ki ga deli in obenem bogati tudi prejemnika«. Vrednost znanja v ekonomiji izhaja iz deljenja z drugimi. Znanje je tako subjekt ekonomije obsega, začetni vložek je velik, a replikacija predstavlja minimalen strošek.

Vloga informacijske in komunikacijske tehnologije pri produkciji znanja je jasna – omogoča nove načine izrabe, uporabe in tvorjenja znanja. Lundvall in Foray (1996, 14) trdita, da »revolucije IKT (informacijska in komunikacijska tehnologija) ne smemo razumeti kot sinonimne ekonomiji znanja, sta pa oba fenomena močno prepletena. IKT sistemi omogočajo ekonomiji znanja nove in drugačne tehnološke temelje, ki radikalno spreminjajo pogoje produkcije in distribucije znanja.« V sodelitvenem razumevanju ekonomije znanja prevladuje prepričanje, da znanje ne vodi le k ekonomski rasti, temveč predvsem k strukturni spremembi ekonomije in posledično k družbeni spremembi. Novi produkti in storitve, ki so rezultat tehnološke revolucije, prinašajo radikalne spremembe glede načina življenja, dela in družbene organizacije. A dejansko vodilo razvoja niso tehnološka odkritja, temveč novi inovativni načini upravljanja, vodenja in uporabe teh tehnoloških rešitev.

5 SODELITVENA EKONOMIJA

Globalizacija kot dejstvo ekonomije znanja prinaša spoznanje, da ekonomske prednosti ni več možno doseči z nižanjem cen končnega produkta, temveč sta centralni značilnosti za ustvarjanje in ohranjanje konkurenčne prednosti inovacija in znanje. Uporabljanje teh virov in njihova vloga pa prinašata nastavke, ob pomoči katerih lahko premišljamo nove ekonomske in družbene strukture in odnose, ki se v njih tvorijo, in tako ustvarjamo drugačno družbeno realnost.

Tarin (2015, 56) definira znanje kot »zmožnost delovanja« (zavestnega ali ne). Poudarek definicije je na delovanju (*praxis*): zmožnost delovanja je vidna le v delovanju samem. Kadar znanje razumemo kot »zmožnost delovanja«, predstavlja dinamičnost, osebno noto in je tako drugačno od podatkov in informacij. Kolektivno znanje se razvija le v interakciji med posamezniki, ki pripadajo različnim skupinam, gibanjem, institucijam, in je tako ustvarjeno le v delovanju. Sprememba iz industrijske dobe v dobo znanja je sprememba od »intelektualno-industrijskih« delavcev h »kreativno-konceptnim« delavcem. Takšna transformacija iz ene v drugo obliko ekonomije vsebuje temeljno strukturno spremembo in zahteva določene strategije, ki omogočajo prehod, predvsem delovanje v omrežjih kot novih produkcijskih strukturah.

Ekonomija znanja zahteva ekonomski in institucionalni režim, ki ponuja možnosti za učinkovito uporabo obstoječega znanja, kreacijo novega in širjenje tega znanja, potrebuje tudi izobraženo populacijo, ki zna znanje uporabljati in dopolnjevati. Potrebuje tudi dinamično informacijsko infrastrukturo, ki omogoča deljenje informacij in komunikacijo ter učinkovit sistem, sestavljen iz podjetij, univerz, raziskovalnih centrov, svetovalecev in političnih organizacij, ki omogoča interakcijo in zmogljivosti za ustvarjanje novih znanj in tehnologij.

Razvoj in širitev ekonomije znanja sta osnovana predvsem na interakcijah, na gradnji dinamičnih skupnosti ustvarjalcev, inovatorjev in izumiteljev z medsebojno izmenjavo informacij, virov in izkušenj. Tako se oblikuje nova organizacijska struktura. David in Foray (2003, 21) definirata skupnosti znanja kot »omrežja posameznikov, ki stremijo k produkciji in kroženju novega znanja, védenja in dela v različnih organizacijah.« Sistem znanja predstavlja omrežje znanja in *praxis*⁹

⁹ Praxis (Freire 1993) je refleksija in delovanje, s katerima lahko spremenimo realnost, saj je praxis vir vedenja in produkcije materialnega sveta in družbenih institucij, idej, konceptov. Praxis je sestavljena tako iz akcije kot refleksije, zajema objektivnost in subjektivnost, ki sta v nenehni interakciji. Praxis je refleksija za preseganje dialektičnega imaginarija. Praxis zaradi svoje dvojne sestave lahko rezultira v dveh slepih ulicah – v kolikor se posamezniki iz

(skupnosti delovanja), ki vodijo do rezultatov (več znanja, strukturne spremembe, kvaliteta življenja) ob pomoči akterjev (aktivisti, univerze, podjetja, organizacije). Ti delujejo (razvoj in raziskave, inovacije) v nekakšni povezani obliki (omrežja, zaveznitva, partnerstva).

5.1 Sodelitvena ekonomija kot model ekonomije znanja

Sodelitvena produkcija po Benklerju (2006, 59–63) je produkcijski način, utemeljen na skupnem dobrem, ki je decentraliziran in v katerem velja prosta izbira delovanja. Vsa vlaganja in »output« produkcijskega procesa so sodeljeni. Sodeljenje je lahko regulirano na različnih stopnjah. V zgodnjem enaindvajsetem stoletju ekonomija znanja po Benklerju (2006, 60) predstavlja možnost novega načina organizacije produkcije, ki je radikalno decentralizirana, kolaborativna in brezlastniška, utemeljena na sodelitvi virov in produktov med široko razpršenimi posamezniki, ki sodelujejo eden z drugim, brez da bi se zanašali na obstoječe tržne zakone.

Sodelitvena ekonomija je digitalizirana oblika ekonomije daru, znotraj katere sodelujoči izmenjujejo družbeni kapital, aktivno oblikujejo samorealizacijo in oblikujejo različne vrste netržnih menjav. Razvoj tehnologije in komunikacijskih sredstev omogočata oblikovanje in razvoj brezlastniške sodelitvene ekonomije znanja. Ker je pogoj za sodelovanje v ekonomiji lastništvo omejenih produkcijskih sredstev (dela ali virov, kapitala), znanje pa kot neodtujljiv vir in prosto dostopen vsem, obenem pa tudi človeku notranji, se zato oblikujejo nediskriminatorna omrežja v nasprotju s centralizirano hierarhično komunikacijo. Enosmerni pretok dobrin pasivnemu uporabniku postane aktivno (so)delovanje potrošnika – uporabnika v sodelitveni ekonomiji, kar spreminja tudi subjektiviteto akterjev (Burtons-Jones 1999, 65). Središče ekonomije znanja postaja kroženje znanja znotraj omrežij, ki postajajo glavna oblika produkcijske strukture. Prostor omrežij postaja alternativa kapitalistični akumulaciji in njeni zahtevi po stabilni, hierarhični strukturi (Lessig, 2004; Benkler, 2006; Varnelis et al., 2008; Kelly, 2009). Znotraj takšnega okvirja je javno

množice zatiranih osredotočijo na teorijo in s tem delovanje podredijo teoriji, postanejo sodniki delovanja in ustvarijo hierarhijo v delovanju ter zaidejo v sektaštvo. Kadar zatiralci prepoznajo družbeno delovanje zatiranih, pa ga lahko nevtralizirajo s podeljevanjem omejenih in predvsem individualnih pomoči, ki prejemnike teh pomoči (začasno) odvmejo od nadaljnjega delovanja.

dobro predstavljeno kot prostor, v katerem ni zamejitev in izkoriščanja, ki vladata materialni produkciji.

Razlikovanje med kapitalističnim vidikom ekonomije znanja in sodelitvenim pristopom je ključno za razumevanje vloge znanja v sodelitveni ekonomiji. To pomeni, da je ključni vir produkcije dostop do znanja in njegova uporaba. Kapitalistične ekonomije znanja znanje »zavarujejo« z avtorskimi pravicami in patenti in tako omogočajo, da nov vir, ki predstavlja ekonomijo znanja, postane vrsta lastnine in tako ne spreminja obstoječih odnosov izkoriščanja. Z lastninjenjem znanja se ohranjajo pogoji pomanjkanja oziroma neenake možnosti dostopa. Ekonomijo znanja pa lahko razumemo tudi kot obliko, pri kateri je znanje razumljeno kot skupno dobro in tako spreminja ekonomske odnose. Glavno razlikovanje med obema razumevanjema vloge znanja kot ključnega vira nove ekonomske dobe je to, ali znanje razumemo kot lastnino ali kot skupno dobro (Ramirez 2014, 87).

5.2 Znanje kot lastnina

Za razumevanje razvoja »skupnega dobrega« je potrebno razumeti zgodovino razvoja avtorskih pravic, patentov in zakonov o intelektualni lastnini. Pri tem veliko vlogo igrata politični in tehnološki razvoj. Wirtnova (2004, 132) opisuje, kako je povečanje potovanj, mednarodnih potovanj in evropskih ter čezoceanskih omrežij skupaj s tehnološkim razvojem v tiskanju, mednarodnimi poštnimi in telefonskimi storitvami ustvarila trg za literarno in umetniško produkcijo, ki naslavlja mednarodne potrošnike, ter tako presega nacionalne okvirje pravne države. Bernska konvencija zagotavlja avtorske pravice avtorjev tudi v tujih jurisdikcijah, v katerih pa so določene države, predvsem ZDA, uveljavile protekcionistično načelo in šele leta 1988 le-to odpravile.

Bernska konvencija leta 1878, ki je ustoličila varstvo literarnih in ustvarjalnih del, je 120 let po svojem nastanku omogočila nastanek gibanja, gibanja za prosto, svobodno uporabo avtorskih pravic, ki se je pozneje poimenovalo v »kreativno skupno dobro«¹⁰. Njihov namen je vpeljati »smiselne, fleksibilne« avtorske pravice v obstoječo avtorsko zakonodajo. »Kreativno skupno dobro« razvija licence, ki omogočajo ljudem, da svoja avtorska dela namenijo javni uporabi.

¹⁰ »Creative commons«, ustvarjalna gmajna

»Kreativno skupno dobro« je le del transnacionalne skupnosti, ki podpira ideje o prosti uporabi in prosti, svobodni delitvi na področju programske opreme, umetniške produkcije, informacij in znanosti. S širšo skupnostjo torej delijo zavzemanje za prosti dostop do informacij in kulture kot skupnega dobrega in obenem tudi zmanjšati neenakosti med industrijsko razvitim in nerazvitim delom sveta (Dobusch in Quack 2010, 13). Tehnološki razvoj namreč ponuja sredstva, s katerimi bi lahko zmanjšali globalne neenakosti, a s svojimi zakoni o intelektualnih pravicah in avtorskih pravicami ter patenti onemogoča enakopravni dostop do novih tehnoloških odkritij.

Jedro »kreativnega skupnega dobrega« je vzpostavitev alternativnih licenc o avtorskih pravicah, ki jih razvija mednarodno omrežje odvetnikov s tega področja. Skupnost izhaja iz družbenega gibanja (in se obenem tudi z njim prekriva), osnovanim okoli zahtev za prosti dostop do programske opreme in prostega dostopa do znanja (Dobusch in Quack 2010, 16). Njihov razvoj je hiter in globalen, v nekaj letih so svoje poglede na licenčnost uspeli uveljaviti v več kot dvainštiridesetih različnih jurisdikcijah.

V nadaljevanju se bomo osredotočili se na odnose, ki jih razumevanje znanja kot skupnega dobrega s prostim dostopom do informacij proizvaja, ter na vlogo zaupanja, ki postaja eden izmed glavnih sredstev za tvorbo in ohranjanje odnosov. Obenem bomo poskušali prikazati tudi strukturo, ki se oblikuje znotraj ekonomije znanja, ki znanje razumeva kot skupno dobro. Trdimo namreč, da zaradi odprave lastninskih pravic postane možnost oblikovanja odnosov, ki so utemeljeni na sodelovanju in omrežjih ter so nenehno v toku, spreminjajoči se in omogočajo drugačne možnosti subjektivizacije ter ponujajo nastavke za drugačno razumevanje odnosov. Znanja ne smemo (več) razumeti kot vira neomejene zasebne akumulacije ali kot lastnine, ki ustvarja razlikovanje in družbeno izključenost, temveč kot sredstvo emancipacije in kreativnosti. Sodelitvena ekonomija znanja mora postati ekonomski model, ki zagotavlja znanje kot prosto dostopen vir družbene produkcije vsem članom družbe (P2P Foundation).

5.3 Omrežja kot (institucionalne) strukture znanja

Institucije se oblikujejo s produkcijo specifičnih znanj. Pravila, ki so tako rezultat kot substanca družbenih institucij, niso naravna, temveč predstavljajo izraz družbe, ki je izražen kot konstrukt družbene realnosti, gre za skupek vedenja o možnostih in omejitvah. Pravila se reproducirajo z

uporabo, torej se spreminjajo skupaj s spreminjanjem družbenih odnosov, ki prinašajo pritiske na institucije. Produkcija znanja omogoča vzpostavitev institucij, ki predstavljajo strukturo, obenem pa produkcija znanja omogoča tudi spremembe pravil kot odziv na spremembe v družbenih odnosih. Razumevanje oblik moči, ki usmerjajo produkcijo znanja, je ključen za razumevanje, kako se določene strukture uporabljajo za zagotavljanje podpore institucijskih oblik v politični ekonomiji intelektualne lastnine in zakaj takšne strukture nastajajo.

Strangeva (1988, 91) trdi, da je znanje kot vir moči v mednarodni politični ekonomiji glavni predmet analize za razumevanje delovanja. Težave nastopijo pri analizi, saj je težko v konstruktivni družbene realnosti izstopiti iz le-te ter znotraj prepričanj in navad iskati odnose moči znanja, ki so jih ti odnosi, prepričanja in navade ustvarili. Redko najdemo posamezen jasen odnos moči, osnovan na uporabi materialnih virov znotraj distribucije in uporabe družbene moči, ki je ustvarjena na znanju. Strangeva (1988, 116) identificira tri vrste sprememb znotraj strukture znanja: spremembe v določbah in nadzoru nad informacijami in komunikacijskem sistemu; spremembe v uporabi jezika in neverbalnih komunikacijskih kanalih; spremembe v sistemu prepričanj. Prva skupina sprememb se ukvarja z nadzorom upravljanja informacij in znanja, druga skupina se ukvarja z reprezentacijo znanja in informacij, pri kateri so ključna vprašanja, povezana z izobraževalnim sistemom in sposobnostjo uporabe informacij. Tretje polje sprememb je bolj temeljno in vključuje spremembe strukture. Prvo skupino sprememb naslavljamo v nadaljevanju naloge kot boj med lastninjenjem znanja s patenti in avtorskimi pravicami v nasprotju s konceptom prostega dostopa do skupnega dobrega. Spremembe na področju izobraževalnega sistema in sposobnostjo uporabe informacij bomo prikazali z vlogo epistemskih skupnosti, spremembe strukture pa z opisom omrežij in njihovim delovanjem. Glavno vodilo pri razmišljanju, razumevanju o odnosih moči v mednarodni politični ekonomiji je predpostavka, da je moč medirana skozi strukture znanja (Strange 1988, 125). Razlika med znanjem in produkcijsko strukturo se začne manjšati, ko znanje postane komodificirano. Ravno v strukturah znanja se dogajajo specifična pogajanja med avtoriteto in trgov, saj oba predstavljata mehanizem nadzora in se tako medsebojno borita za čim več družbene moči. Kreativnost vzpostavlja biopolitično perspektivo, pogoje preživetja in obstoja, konstrukcije in afirmacijo svetov, "ustvarjanje in produciranje postane dejanje upora" (Negri 2011, 65). Posameznik tako zmore presegati obstoječe dominantne/vzpostavljene paradigme in z lastnim delovanjem spozna vlogo in vrednost vzpostavljanja, ustvarjanja. Vloga politike tako postane odpiranje prostorov za konstitutivne procese in subjekte, ki spodbujajo kreativnost in inovacije.

5.3.1 Strukturna interakcija in sprememba

Analiza vloge strukture znanja mora ponuditi ustrezne odgovore na vprašanje, kako znanje sodeluje z drugimi strukturami in kako nanje vpliva. Nadzor nad informacijami in sposobnost (know-how) sta lastnosti, ki omogočata strukturalni moči, da določa dnevni red znotraj preostalih struktur – varnosti, financ in produkcije. Potrebno je razumeti, kako strukturalna moč znanja reproducira družbene institucije, ki so rezultat povezav in izmenjav med materijo in znanjem – med svetom in našim razumevanjem sveta. Znanje in informacije imajo lahko neposreden vpliv na dejanja, a imajo tudi druge aspekte vpliva. Bourdieu (1977, 45) trdi, da je teorija znanja dimenzija politične teorije zaradi njene simbolične moči uveljavljanja načel konstrukcije realnosti, predvsem družbene konstrukcije realnosti, ki je večinska dimenzija politične moči. Zmožnost zagotavljanja zagotovila o resnici omogoča teoriji znanja moč definiranja družbene agende, možnosti, znotraj katere se lahko oblikuje opozicija. Moč teorije znanja postavi omejitve, znotraj katerih lahko delujejo sprejemljive družbene prakse.

Institucije, katerih vloga je vzpostavljanje pravil, ki oblikujejo družbene odnose, so utemeljene na znanju in njegovem razumevanju družbene realnosti. Institucij ne moremo razumeti le kot prostorov, znotraj katerih se upravlja družbeno moč, temveč kot oblike, ki so posledica odnosa družbene moči. Znanje igra pomembno vlogo pri procesu ustvarjanja agende strukturalne moči in tako je tudi strukturalna znanja sama subjekt tega procesa ustvarjanja agende (May 2000, 30). Komodifikacija znanja pomeni, da so tudi aspekti strukture znanja podrejeni družbeni moči produkcijske strukture. Distribucija in cirkulacija znanja sta delno strukturirani s strani produkcijske strukture, saj predstavljata vedno večjo vlogo na trgu (komodifikacija).

Dva analitično različna koncepta spremembe predstavljata spremembe, ki jih ustvarjajo akterji s svojim delovanjem, in spremembe, ki se zgodijo v institucijah samih, znotraj strukture znanja, ko se spremenijo »pravila igre«, ki so povezana s spremembo razumevanja družbene realnosti. Spremembe so vedno posledica boja za moč (May 2000, 56). Gre za nenehno kontradikcijo – v filozofiji omrežij to označimo kot nenehno delovanje potenciala, ki ga razumemo kot organsko celoto.

Razumevanje ekonomije znanja kot sodelitvene ekonomije pomeni razumevanje institucij kot prostorov, znotraj katerih se omrežja tokov znanja srečujejo, gradijo in oblikujejo z aktivnim

sodelovanjem družbe. Kjer se mnenja, ideje in vedenje prepletajo in institucije niso hierarhično urejene. Gre za strukture, ki so omrežno oblikovane, pri katerih se vozlišča odzivajo na emancipatorno delovanje posameznikov in predstavljajo holistično povezavo med družbeno realnostjo, naravo in *praxis*. Ponujajo prepleteno strukturo odnosov moči, ki se prilagaja potrebam in ciljem ekonomske in družbene strukture.

5.4 Ekonomija znanja je ekonomija omrežij

Omrežja vplivajo na družbeno strukturo s svojo obliko odnosov moči. Zgodovinsko je bila moč del organizacij in institucij, ki so bile strukturirane okrog središča moči. Omrežja presegajo centre, jih ne potrebujejo za svoje delovanje in tako hierarhična struktura moči postane nemočna. Seveda odnosi moči še vedno ostajajo v vlogi organizacije družbe, le oblika odnosov in njihovo tvorjenje, stalnost se spreminjajo.

Družbena struktura in družbena sprememba se odvijata znotraj nove strukture, strukture omrežij. Omrežja so sestavljena iz vozlišč, in sicer vozlišče predstavlja točko, v kateri se srečata, povežeta dva tokova. Omrežja niso nova oblika družbene organizacije, bila so bolj ali manj prisotna tekom celotne zgodovine. Znotraj ekonomije znanja, ki jo omogoča tehnološki napredek, pa zasedajo vse bolj centralno vlogo pri organizaciji družbe. V nasprotju z drugimi zgodovinskimi oblikami družbene ureditve omrežja niso struktura, ki bi bila utemeljena na centralizirani hierarhiji. Predstavljajo fleksibilno, prilagodljivo obliko organizacije, ki se je sposobna hitro prilagajati spremembam okolja in razvoju vozlišč, ki sestavljajo omrežja. Kljub temu da so omrežja naravni izraz družbene povežljivosti, so bila do sedaj vedno nadomeščana s bolj stabilnimi instrumentalnimi oblikami povezovanja. Omrežja so bila večinoma izpodrinjena iz mesta glavne oblike družbene strukture s strani organizacijskih in strukturnih oblik, ki so obvladovala uporabo virov z implementacijo racionalnih, vertikalnih verig ukazov in nadzora (Husband 2014, 16).

Z razvojem nove informacijske in komunikacijske tehnologije je omrežje pridobilo sposobnost ohranjanja svoje fleksibilnosti in prilagodljivosti ter evolucijsko naravo. Tehnološki napredek omogoča koordinacijo in upravljanje kompleksnosti znotraj interaktivnega sistema, ki vključuje povratne informacije in komunikacijske vzorce z vseh položajev znotraj omrežja. Omrežja

omogočajo kombinacijo fleksibilnosti in koordinacijo odločanja ter decentralizirano eksekucijo nalog, kar jih postavlja v vlogo najbolj ustrezne družbene organizacije. Omrežja nimajo centra. Vsak del omrežja je del omrežja zaradi svoje uporabnosti in nujnosti za delovanje omrežja. Zaradi nenehne spremenljivosti, rasti in odmiranja omrežij pa se ti deli nenehno razvijajo, spreminjajo, dodajajo in odstranjujejo (Castells 1996, 21). V kolikor vozlišče v omrežju ne predstavlja več nujne vloge, potem preneha obstajati kot celice v bioloških procesih. Nekatera vozlišča znotraj omrežja so pomembnejša od drugih, a za delovanje omrežij potrebujemo skupno sodelovanje vseh vozlišč. Ne obstaja dominantna organizacija vozlišč, ki bi predstavljala model omrežja. Vozlišča rastejo in se spreminjajo s tem, da vsebujejo več informacij in jih uspešneje procesirajo. V kolikor vozlišča ne opravljajo ustreznih nalog znotraj omrežja, jih nadomestijo drugačna vozlišča ali pa se v vozlišče vključijo druge povezave. Vloga in pomen vozlišč nista rezultanti njihove velikosti ali posebnih lastnosti, temveč sta rezultanti stopnje zaupanja v vozlišče glede njegovega procesiranja informacij (Castells 1996, 26). Poskusimo povzeti glavne značilnosti omrežij in jih razumeti skozi glavne značilnosti rizoma: kljub pogosti primerjavi s koreninskim sistemom drevesa, se za razliko od le-tega rizom povezuje vsako točko z vsako drugo točko in takšne medsebojne povezave se le občasno povezujejo z drugimi povezavami iste vrste. Ponuja torej množstvo različnih sistemov znakov ter obenem tudi stanja, ki niso znakovna. Rizom ni ne eno in ni množstvo. Ni eno, ki bi lahko postalo dve ali tri, in obenem ni množstvo, ki ga sestavljajo posamezne komponente, povečane za eno ($n + 1$). Ni sestavljen iz enot, temveč dimenzij oziroma še bolje, iz smeri v gibanju. Nima ne začetka, ne konca, temveč je vedno sredina (milje), iz katere raste in prek katere se preliva. Sestoji iz linearnih množtev z dimenzijami n , ki nimajo ne subjekta, ne objekta, in jih lahko razumemo kot konsistentnosti, iz katerih vedno lahko odstranimo eno ($n - 1$). Kadar takšno množstvo spremeni dimenzijo, se nujno spremeni tudi njegova narava, doživi metamorfozo. Za razliko od strukture, ki je definirana z setom točk in položajev, je rizom sestavljen le iz linij – segmentarnih linij, pri katerih dimenzije določa stratifikacija. Linija bega ali deterritorializacija postane maksimalna dimenzija, ob prehodu katere množstvo spremeni svojo naravo, doživi metamorfozo. Teh linij ali ligamentov pa ne smemo enačiti z absorpcijskimi linijami, ki ponazarjajo zgolj določene povezave med točkami in pozicijami. Za razliko od grafičnih umetnin, risb ali fotografij, rizom ponazarja karto, ki je v nastajanju, v nenehni konstrukciji, je karta, ki se nenehno razstavlja, povezuje, sestavlja, spreminja in ima mnogotero vstopnih in izstopnih točk

(Deleuze in Guattari 2000, 3). Tako lahko naše razumevanje rizoma razširimo na razumevanje omrežij kot polja delovanja sodelitvene ekonomije in odnosov, ki jih le-ta tvori.

6 DRUŽBA ZNANJA KOT NOVA PRODUKCIJSKA STRUKTURA

Družbene strukture so skupek organizacijskih pravil, ki jih tekom zgodovine ustvarjajo družbeni akterji, in so nenehno preizpraševane in končno z namensko družbeno akcijo tudi spremenjene. Karakteristike specifičnih družbenih struktur predstavljajo omejitve karakteristik procesa transformacije.

Nahajamo se v dobi uporov, shodov, gibanj in negotovosti, zahteva po spremembi ni popolnoma jasna in ne sledi ravni črti. Drucker (1969, 45) z izrazom »doba diskontinuitete« označuje spremembo iz starega redu predvidljivosti, ki je vseboval občasne odklone od ravne črte napredka, v nov red hitre in radikalne spremembe. Galvin (1996, 375) trdi, da živimo v »dobi uma«, naša prihodnost bo omejena le z mejami naše domišljije in sposobnostjo spreminjanja človeške zavesti. Handy (1989, 110) verjame, da je v sedanjem času sprememba le nova beseda za rast, nov sinonim omreženja in drugačnega načina učenja. Avtor trdi, da s spremembo našega vedenja in navad lahko spremenimo delovanja institucij in tako postavimo temelje novemu ekonomskemu in družbenemu projektu.

V družbi znanja je vladajoča determinanta objektivizirano, organizirano znanje (znanost) in se izraža prek dostopa in kontrole skupno integriranih naravnih ter znanstvenih zakonov in pravil. Vladajoča determinanta družbe znanja in njene produkcijske strukture je proto-sila, torej človeški element, bolj specifično gre za aspekt inteligenčne sile z znanjem kot njenim končnim produktom. Kapitalističen nazor je človeško naravo razdelil v telo, um in dušo. Takšna fragmentacija je bila uvedena tudi na raven družbene organizacije: človeško telo (njegovo fizično delo) je pripadalo produkcijskemu procesu, njegova um in duša pa izobraževanju in verskim organizacijam. Družba znanja poskuša človeka reintegrirati v eksistenčno celoto, ki predstavlja del univerzalnega organizma. V obdobju, ko se humanistične znanosti (psihologija, sociologija, politologija) pričnejo prepletati, postane tudi človek predmet raziskav v svoji nedeljeni obliki (sovplivanje telesa, uma in duše). Holizem nadomešča vlogo separatizma. Življenje je gibanje in gibanje je nenehno spreminjajoče se. Vsak živeč organizem, vključno s prostranim vesoljem, je nenehno podvržen procesom spreminjanja, transformacije, regeneracije, kar seveda predstavlja tudi nove začetke, nove konce, nove procese in nove zakone. Družba znanja kot skupek zakonov je sama brezmejni organizem, stimulacija enega dela tega organizma povzroči reakcijo, reakcije v drugih delih.

Družba znanja predstavlja organsko integrirano védenje. Tu se ponovno navežemo na Deleuza in Guattarija (1987, 45), ki v Tisoč platojih predstavi koncept rizoma za raziskovanje možnosti (multiplicities) znotraj razmišljanja in pisanja. Pazljivo poskušata koncept predstaviti tako, da opis ne bi predstavljal binarnega razmišljanja, ki ga poskušata v svojih delih preizpraševati. Rizomatsko razmišljanje in pisanje temelji na neprestanih in nenehnih povezavah – vsaka točka, vsak del rizoma se lahko nanaša in povezuje z drugo točko, obenem pa te povezave niso stalne ali dokončne. Rizom tako nenehno vzpostavlja povezave med semiotskimi verigami, organizacijami moči in polji umetnosti.

6.1 Védenje in družba znanja

V nasprotju s kapitalističnim (re)produkcijskim sistemom v družbi znanja vrednost ni izražena s tržno ceno, temveč s svojim položajem znotraj odnosov znanja/znanstvenih zakonov. Obenem znanje ni nekaj, kar bi z redno uporabo izgubili, tako rekoč izrabili, gre za nenehno rast in nadgradnjo obstoječega, vse večjo družbeno moč pa zaradi tehnološke zmožnosti (skoraj neskončnega) shranjevanja podatkov pridobiva na moči človeška sposobnost interpretiranja in upravljanja ter uporabe teh podatkov. Inteligenčni potencial lahko primerjamo z vlogo potenciala dela znotraj kapitalizma. Potencial družbe znanja se deli na dve veji, v enem primeru govorimo o celotnem produktivnem potencialu, ki je povezan s tehnološko inteligenco, ter v drugi veji o znanju, ki predstavlja uporabno tehnologijo, namenjeno uporabnikom¹¹.

6.2 Znanje kot produkcijsko sredstvo

Akumulacija znotraj družbe znanja je edinstvena, neprimerljiva z do sedaj poznanimi vrstami »lastnine«, saj se znanje kot lastnina ne more izrabiti, niti je ne more »zmanjkati«. Tako pridemo do spoznanja, da gre za edinstven mehanizem akumulacije sredstev, pri katerih denar in lastnina nimata več svojega dominantnega položaja. Takšna definicija ponudi radikalen nov pomen konceptov vladajočega in vladanega razreda (Sheldon in Moore 1968, 63). V prejšnjih ekonomskih dobah se je izdelek vedno pomikal le od producenta do uporabnika, nikoli se ni vrnil ali ne bi bil

¹¹ Aplikacije (telefoni, tablice, računalniki).

odtujen lastniku produkcijskih sredstev. V fevdalnih časih sta produkcija in (raz)delitev služili razdeljevanju zemlje, v kapitalističnih časih oblikovanju in rasti kapitala, v družbi znanja pa potrebam znanja, védenja.

Komoditete so le derivat vedenja, ki ni odtujljivo. Družba znanja predstavi tip produkcije, ki je identičen s konzumacijo te produkcije, pri kateri proizvajalec uporabi del svojega znanja tudi za uporabo te produkcije. To v radikalnem smislu pomeni, da je težje ločiti proizvajalce od uporabnikov ali v razumevanju družbe kot družbenega boja, ne moremo več identificirati antagonističnih strani znotraj razrednega boja, kar nam ponuja možnost nove družbene ureditve, ki ne bi temeljila na antagonizmu temveč na multitudni rasti vseh njenih delov, vseh delov njenega organizma (Kostopoulos 198, 787). Gre za radikalno rekonceptualizacijo družbene moči, v ospredje namreč stopi razumevanje organske rasti, ki upošteva omejenost rasti in vlogo smrti oziroma odmiranja. Gre za holističen družbeni nazor, ki omrežne strukture razume kot rizomatske nastavke (Vitale 2013, 88).

Družba znanja predstavlja produkcijo in konzumacijo znanja, tako »čistega« kot apliciranega, produkcija materialnih komoditet pa je le derivat tega vedenja. Glavno vprašanje nove produkcijske strukture tako postane vprašanje družbene moči in njena vloga v organizaciji družbe. Ali lahko znotraj tako radikalno novega razumevanja »lastnine«, sedaj znanja, ki ne »ustreza« dosedanjemu razumevanju lastnine, torej dejstvu, da je le-ta omejena in s tem tudi odtujljiva in redka (Benkler 2006, 69)? Ali lahko v družbi znanja presežemo družbene antagonizme? V družbi znanja lahko uporabnike, porabnike in ustvarjalce vedenja razumemo kot pripadnike iste družbene skupine. Seveda se takoj poraja vprašanje obstoječih znanstvenih megacentrov, ki trenutno obvladujejo velike baze podatkov in upravljajo s patenti in avtorskimi pravicami, kako omejiti njihovo družbeno moč, kako preprečiti, da bi nova produkcijska struktura ostala v rokah kapitalistične produkcije. Naš odgovor je družba odprtega dostopa in sodelitvena ekonomija omrežij, več o tem v nadaljevanju naloge.

Z zgornjim razumevanje prehoda iz ene v drugo zgodovinsko dobo, ki jo označuje sprememba vladajoče determinante produkcijske strukture, se v prehodni fazi prepletajo tako elementi prejšnje kot prihajajoče dobe. Primer tega lahko ponudimo kot primer Uberja, ki predstavlja novo produkcijsko strukturo, a izkorišča pogoje starega neizprosnega neoliberalizma. Modifikator za prehod z zgodovinske dobe kapitalizma v zgodovinsko dobo družbe znanja je vedenje oziroma

znanje kot lastnina, in ne antikapitalizem, ki predstavlja le negacijo kapitalizma, ne vsebuje pa zadosti nastavkov za njegovo preseganje, saj kot kapitalizmov antipod izgubi svoj center skupaj z koncem kapitalizma (Kostopoulos 1986, 56). Zakaj znanje kot vir sodelitvene ekonomije lahko ponudi druge nastavke za oblikovanje ekonomske strukture?

Pomemben koncept kapitalizma je bil v sami ekonomiji, ki nikoli ni bila popolnoma nadzirana, temeljila je na ekonomski paradigmi, ki ni upoštevala povezave z naravo, odvisnosti od narave. Termin ekonomije prihaja iz grščine, grobi prevod je »upravljanje gospodinjstva«, kar v praksi pomeni veda o upravljanju in uporabi omejenih virov. Kapitalističen napredek pa je koncept ekonomije razlagalo kot nauk o »ponudbi in povpraševanju« in tako je ekonomija postala izključno faktor kapitala in reprodukcije. Ponudba je bila vedno zadostna, da je »pokrila« zahteve dejanskih potreb, a umetno ustvarjeno, vsiljeno povpraševanje je le-tega naredilo brezpredmetnega, saj kapitalistična produkcija le še vsiljuje ponudbo na prostem trgu. Družba znanja pa spodkopava osnove kapitalističnega razumevanja ekonomije in tako postopoma opušča značilnosti kapitalistične ekonomije, nadomešča stare koncepte s koncepti skupnostnega delovanja v omrežjih (Bauwens 2009). Degeneracija kapitala v toku enaindvajsetega stoletja je dezorientirala uveljavljene ekonomske koncepte. Potreba po obstoju trga postane odvečna, saj produkcija znanja ni tržna komoditeta v enakem smislu, kot je bila tržna materialna komoditeta v kapitalistični produkciji. Obenem se je kvalitativno spremenil osnovni produkcijski potencial in se usmeril k produkciji znanja.

Kapitalistični potencial se zmanjšuje tako v moči kot v obsegu, spreminja se v predepohalni potencial. Vloga in količina industrijskih delavcev se drastično zmanjšuje in tako ljudje izgubljajo svojo razredno moč in revolucionarno orientacijo, prav tako pa kapitalisti izgubljajo nadzor in moč zaradi vedno manj pomembne vloge (fizične) lastnine. Družba znanja, v kateri znanje predstavlja novo (produkcijsko) družbeno bazo, nima veliko skupnega s kapitalom, denarjem ali kapitalističnimi parametri, saj so to aspekti ekonomije, ki je sama po sebi aspekt kapitalizma in tako del zgodovinske dobe, ki je na robu svojega konca. Proizvod produkcije znanja ni komoditeta, ki bi zagotovila določeno vsoto denarja, temveč je znanje tisto, ki omogoča dostop do nadaljnega razvoja tehnologije in s tem povezane družbene moči, torej neodtujljivo možnost (so)delovanja.

Vloga produkcije dobrin v družbi znanja bo v tem, da bodo predstavljale derivat znanja in obenem prispevale k (re)produkciji tega znanja. Materialne dobrine bodo tako služile dejansko svojemu

namenu in ne bodo le ustvarjale umetne potrebe po povpraševanju. Tako se produkcija družbe znanja približuje ekološki vzdržnosti in konceptom ponovne uporabe, recikliranja, zmanjševanja (re-use, recycle, reduce). Produkcija komoditet bo postala le derivat (re)produkcije znanja (Vitale 2013, 45).

Stimulacija reorganizacije produkcije v družbi znanja ne izvira v oboroženi revoluciji ali vojni, potrebna je sprememba zavednosti, sprememba diskurza, nova paradigma in z njo povezana teorija. Družba znanja je že dovolj napredovala, da lahko upravlja in nadzira produkcijo, potrebujemo le še spremembo družbenega razumevanja, predstavitev diskurza, ki bi »naturaliziral« nove koncepte in ideje o produkciji.

7 VLOGA ODNOSOV V SODELITVENI EKONOMIJI ZNANJA

Ekonomija znanja omogoča vzpon novih organizacijskih oblik in spreminja oblike zaposlitve. Posamezniki vse bolj nadzorujejo lasten razvoj kariere, zanj so odgovorni sami, za razliko od prejšnjih oblik zaposlitev, ki so bile stabilnejše in je dodatno izobraževanje delavcev potekalo znotraj podjetij z namenom izboljšanja poslovanja tega podjetja. Sprememba poteka v odnosu med delavcem in delodajalcem, vse več je avtonomne moč v rokah delavca, ki ni več vezan na določeno podjetje ali panogo. Lojalnost in poslušnost sta postali lastnosti delavca preteklosti, današnji delavec je inovator, nosilec sprememb, podjetnik. Doživljenjska zaposlitev pri enakem delodajalcu je stvar preteklosti, novodobni delavec gradi kariero s horizontalnim premikanjem po omrežju obstoječih oblik zaposlitve. Širše kot je delavčevo znanje, večja je njegova vrednost na trgu dela, saj poseduje večjo količino produkcijskih sredstev. Vedoči delavci so ljudje, ki so motivirani in sposobni soustvarjati nova razumevanja, so komunikativni, imajo vodstvene sposobnosti in olajšujejo implementacijo novih idej (Vogt 1995, 27). Vedoči delavci participirajo pri uporabi in ustvarjanju znanja. Posamezniki so sami zadolženi za razvoj svojih karier in aktivno upravljanje lastnega družbenega kapitala. Družbeni kapital posameznika je tako sposobnost ustvarjanja in ohranjanja odnosov znotraj omrežij in navezovanja novih odnosov s pripadniki drugih omrežij, v katerih sta glavni valuti zaupanje in družabnost.

Družbena skupina, ki se oblikuje skupaj z ekonomijo znanja, je skupnost, ki zagovarja odprt dostop do tehnologije in znanja. S predstavitvijo temeljev, na katerih so takšne skupnosti oblikovane, in z načni njihovega delovanja bomo pokušali utemeljiti, da takšne skupnosti predstavljajo vlogo modifikatorja ter da zaradi svoje specifične organizacijske strukture (omrežno delovanje) ponujajo nastavke za preseganje izoblikovanja antagonističnih razredov znotraj te skupnosti. Skupnosti so namreč utemeljene na prostem dostopu do »kognitivne lastnine« in tako predstavljajo družbeno skupino, ki presega razredno delitev med lastniki virov in lastniki produkcijskih sredstev.

Obenem predstavljajo tudi nov tip skupnosti. »Ali se lahko skupnosti oblikujejo samo na podlagi skupne zaskrbljenosti, izbrane problematike, strasti do določene tematike in znotraj takšne skupine poglobljajo svoje znanje in veščine z redno medsebojno interakcijo?« (Wenger in drugi 2002, 4). Ali se lahko solidarnost razvije v skupinah, ki jih ločujejo geografske in časovne razlike, v katerih

posamezniki ne delijo skupnih kontekstov in izvorov, kontekstov, kultur? Takšna vprašanja lahko naslavljajmo ob pomoči teorije daru¹², ki v oblikovanju skupnosti deluje kot mehanizem za ustvarjanje družbene solidarnosti. Največja moč teorije daru je v tem, da ustvarja solidarnost med ljudmi, katerih družbeni odnosi so nestabilni ali moteni (Gouldner 1973, Caplow 1984, 1318). Zaradi izvora, etosa in globalnega dometa lahko družbo, ki se je osnovala okoli prostega/odprtega dostopa do programske opreme, označimo kot transnacionalno skupnost. Skupnost ustreza večini restriktivnih definicij transnacionalnih skupnosti, saj izvira iz skupnih interesov in kolektivnih projektov, obenem pa deli tudi enake vrednote (Djelic in Quack 2010, 22). Omrežena družbena struktura lahko ponudi možnost oblikovanja takšne skupnosti, ki v svoji naravi za izoblikovanje in nadaljnje delovanje ne potrebuje antagonizma, svojega antipoda.

7.1 Epistemske skupnosti in družbena gibanja

Epistemske skupnosti so modifikator današnje dobe, ker s svojo vlogo in sestavo presegajo bipolarno družbeno strukturo in predstavljajo družbeno skupno, ki je vključujoča in omogoča sodelovanje vseh. Je tudi skupina, ki pridobiva na družbeni moči in katere potencial lahko spremeni razumevanje družbenih odnosov. Transnacionalne epistemske skupnosti so postale pomemben igralec pri gradnji transnacionalnih institucij. Peter Haas (1992, 28) je definicijo transnacionalnih epistemskih skupnosti oblikoval kot »omrežje priznanih in izkušenih strokovnjakov z znanjem o oblikovanju politik znotraj svojega področja« (Haas 1992, 3). Epistemske skupnosti navadno sestavljajo strokovnjaki z različnih področij, ki delijo enaka prepričanja in načela. Epistemske skupnosti zagotavljajo znanje in oblikujejo problematiko za politike in odločevalce v nacionalnih in nadnacionalnih skupnostih. Epistemske skupnosti se od družbenih gibanj razlikujejo v tem, da so v svoji osnovi transnacionalne, medtem ko se družbena gibanja oblikujejo bolj na lokalnem in nacionalnem nivoju. Tarrow (1994, 51) družbena gibanja definira kot »gibanja za kolektivno spremembo, ki so osnovana na skupnem boju proti elitam, nasprotnikom in avtoriteti«. Glavna značilnost gibanj je v tem, da je njihova strategija osnovana na uokvirjanju, torej spreminjanju

¹² Izmjenjava darov služi kot moralno vezivo družbe in kulture in tako omogoči oblikovanje družbe (Malinowski 1960; Mauss 2002). Izmjenjava darov je pogosto tema antropološkega raziskovanja, saj gre za razumevanje delovanja skupine, ki je osnovano na reciprociteti. Izmjenjave gradijo zaupanje in s časom delujejo kot družbeno »lepilo«. (Mauss 2002, 34). Tako je teorija daru teorija o človeški solidarnosti, saj ustvarja in ohranja družbene vezi. Daru lahko pripišemo tudi druge lastnosti: izraža posameznikovo superiornost, ohranja določen hierarhičen status in neguje določeno spoštovanje zakonov/navad brez vidnih sredstev za uveljavljanje le-teh navad/zakonov. Mnoštvo teh funkcij pomeni, da je dar »totalen družbeni fenomen« (Mauss 2002).

ustaljenega diskurza o določeni tematiki, pogajanjih, pomenih in definicijah, s katerimi ljudje osmišljamo in legitimiramo družbene akcije. Haas (1992, 32) poudarja, da epistemske skupnosti delujejo predvsem na področju institucij, največkrat svoje znanje uporabljajo za vpliv na institucije, znotraj katerih delujejo. Epistemološke predpostavke ljudi znotraj organizacij imajo precejšen vpliv na načine, kako te organizacije ustvarjajo, upravljajo in uporabljajo znanje. Epistemološko razumevanje pojma znanja tudi določa njegovo delovanje.

Skupnosti so se osnovala v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, potem ko so podjetja, ki proizvajajo programsko opremo, pričela z uporabo zakonov o intelektualni lastnini, da bi omejila dostop do izvorne kode te opreme. Kot odgovor na takšno početje je Richard Stallman, takrat raziskovalec na MIT, ustvaril Fundacijo za prost/odprt dostop do programske opreme¹³, katere glavna ideja je bila, da bi vsi morali imeti prost dostop do odprte kode, da bi jo vsi lahko uporabljali, spreminjali, dopolnjevali in delili z drugimi brezplačno. Odprtokodni skupnosti je skupno z drugimi transnacionalnimi skupnostmi tudi to, da vsebuje značilnosti različnih skupnosti, epistemskih, strokovnih in profesionalnih, obenem pa ima uveljavljeno splošno identiteto in mnogotere lokalne izvore (Djelic in Sahlin-Anderson 2006, 39).

Dve dimenziji odprtokodne skupnosti sta za našo raziskavo še posebej pomembni: to, da gre za skupnost delovanja, in to, da kot skupnost izražajo lastnosti družbenih gibanj. V nasprotju z drugimi družbenimi gibanji odprtokodna skupnost nasprotuje uporabi avtorskih pravic in zakonov o intelektualni lastnini ter obenem razvija in proizvaja produkte, ki takšnih oznak in pravic nimajo, a so po funkciji le-te enaki ali podobni. Njihov cilj je mobilizacija tako podpornikov kot predvsem uporabnikov, ki razvijajo in so pripravljeni tudi nadalje prispevati k razvoju tehničnih in upravljaljskih spretnosti ter nadalje uspešno služijo pri razvoju njihovih produktov. Delovanje skupnosti, v katero so vključeni tako profesionalci (inženirji) kot laiki, temelji na tem, da so zmožni proizvajati produkte, zato je za njihovo delovanje ključnega pomena, da ima skupnost zadosten pritek novih članov. Skozi proces obrobne opazovanja in prispevanja je želja skupnosti, da novinci čim hitreje dostopajo do že dostopnih informacij in kod ter tako pridobijo nova znanja in dopolnjujejo, razvijajo že obstoječo programsko opremo. Posameznik postane razvojni, ko že nekaj časa uporablja programsko opremo, razume njene kode, odkriva hrošče in sodeluje z drugimi (Metiu 2010, 45). Matematika in programiranje sta namreč univerzalni vedi, sestavljeni iz

¹³ Free Software Foundation.

univerzalnih znanstvenih zakonov, vsak lahko sodeluje in tako skupnost lahko deluje transnacionalno.

Skupnost lahko prištevamo tudi med družbena gibanja, saj predstavlja »skupino ljudi, ki imajo skupne cilje in so solidarni v interakciji z elitami, nasprotniki in avtoritetami in postavljajo kolektivne izzive (elitam, avtoritetam, drugim skupinam ali kulturnim normam)« (Tarrow 1994, 56). Takšna definicija omogoča ločevanje med družbenimi gibanji in interesnimi skupinami, saj prvi poudarjajo pomembnost solidarnosti in skupnih ciljev. Filozofija skupnosti je zagotavljanje svobode računalniškim uporabnikom z nadomeščanjem lastniške programske opreme s prosto dostopno programsko opremo. Člani skupnosti verjamejo, da bi vsi uporabniki programske opreme morali imeti štiri svobodne pravice, in sicer svobodo do uporabe programov, svoboden dostop do študij (kod) programov in adaptacije programov, svobodno pravico do deljenja kopij programov in svobodo do izboljšav programov (Stallman 2001). Obe oznaki skupnosti, torej skupnost delovanja in skupnost kot družbeno gibanje, se znotraj skupnosti za odprtokodni dostop prepletata. Tako gibanju zagotavljata večjo družbeno moč, saj proizvajata dejanske produkte in rešitve ter skrbita za ideološko strukturo gibanja. S takšno analizo lahko pridemo do razumevanja, da je odprtokodna skupnost primer skupnosti, ki deluje po načelih *praxisa*.

Tabela 1: Primerjava glavnih značilnosti epistemskih skupnosti in družbenih gibanj

	Epistemske skupnosti	Družbena gibanja
Skupni politični projekt	Da	Da
Skupni interesi	Da	Da
Skupna načelna prepričanja	Da	Da
Velikost	Omejena	Velika
Zamejenost	Relativno jasna	Nejasna
Notranja heterogenost	Nizka	Visoka
Splošna prepričanja	Konsenzualna	Deljena ali odsotna
Baza znanja	Skupna	Različna
Sredstva za spreminjanje sveta	Prepričevanje ob pomoči dejstev in argumentov	Prepričevanje in vplivanje z delovanjem in uokvirjanjem

Vir: prirejeno po Dobusch in drugi (2010).

Zgornja analiza obenem tudi sugerira, da je dualna narava teorije daru, tako dejanje daru samega kot recipročne izmenjave, tista, ki omogoča skupnostim preseganje širokih razhajanj med okolji, iz katerih člani prihajajo, in obenem omogoča vzpostavljanje medsebojnih odnosov. Presenetljiva lastnost odprtokodne skupnosti je v tem, da je programska oprema, ki jo producirajo, dostopna vsem in vsakomur, brez obveze po recipročnosti, torej ima karakteristike daru kot »čistega daru«. Skupnost je tako generaliziran sistem izmenjave, saj darovi, ki jih posameznik z udeleževanjem v sistemu pridobi, niso direktno pogojeni z njegovim prispevkom v sistemu (Ekeh 1974, 72). Deljenje lastnih razvojnih dosežkov znotraj skupnosti je prepuščeno odločitvi uporabnika, delitev pa se mora zgoditi v obliki daru, uporabnik za svoj doprinos ne sme zahtevati povračila.

Bogatost in raznolikost takšnih menjav znotraj skupnosti, ki je prepleteno tudi z bolj demokratičnim načinom prenosa znanja in sposobnosti, razlikuje takšno obliko transferjev od drugih oblik transnacionalnih menjav, saj je znotraj odprtokodne skupnosti deljenje znanja razumljeno kot dar in tako ne ohranja ali na novo vzpostavlja odnosov odvisnosti. Odprtokodna skupnost prikazuje demokratičen način razvijanja sposobnosti in opolnomočenja ljudi, tudi tistih, ki so bili prej zaradi strukturnih ovir izločeni iz možnosti takšnega delovanja in tako skupnost predstavlja primer globalizacije »od spodaj navzgor«.

7.2 Sodelitvena produkcija in ekonomija znanja

Sodelitvene skupnosti izvirajo iz skupnosti, ki so se osnovale zaradi zahtev in načel po prostem dostopu do programske opreme. Skupnosti do neke mere predstavljajo družbena gibanja, a se od njih razlikujejo v tem, da članstvo ni neposredno povezano z aktivizmom in je velikokrat povezano le z veseljem pri programiranju. Obenem pa v teh skupnostih identificiramo tudi člane, ki želijo s svojim delovanjem presegati obstoječe procese in strukture kapitalistične produkcije ter spreminjati obstoječe produkcijske diskurze (Kelty 2008, 200). Skupnosti predstavljajo omrežja odnosov, znotraj katerih imajo ljudje svobodno izbiro identifikacije individualne in/ali skupnostne subjektivnosti in niso ukalupljeni v tekmovalne, rezultatsko usmerjene odnose.

Načela peer-to-peer fundacije, ki je ena izmed predstavnic transnacionalne epistemske skupnosti:

Naša misija je širitev modela prostega dostopa na vse dobrine in storitve – vzpostavitev ekonomije prostega dostopa. To pomeni širjenje dostopa do informacij in tehnologije, ki omogočata realizacijo drugačnega ekonomskega sistema, ki je utemeljen na integraciji

ekologije narave, družbene ekologije in industrijske ekologije. Takšen ekonomski sistem je utemeljen na čim večji distribuciji prostega dostopa do informacij in s tem povezanim dostopom do produkcijskega kapitala – znanja. Verjamemo, da je široko dostopen, vključujoč in sodelovalen produkcijski model jedro demokratične družbe, v kateri je stabilnost sistema naravno vzpostavljena z ravnotežjem med človeškim delovanjem in trajnostno uporabo naravnih virov. Takšna predstava je nasprotna trenutni ekonomski ureditvi, pri kateri produkcijska struktura teži k čezmerni produkciji (P2P Foundation 2009).

Odprtokodna skupnost prostega dostopa predstavlja odprt, revolucionaren prostor, v katerem nešteto prostovoljcev raziskuje in kreira kode, odpravlja viruse in napake, dopolnjuje obstoječe kode, prostovoljno razvija licence, brezplačno in brez uporabe avtorskih pravic, kar predstavlja antipod znotraj monopoliziranega trga programske opreme in takšno delovanje lahko označimo kot revolucionarno, saj gre za splet delovanja znotraj nove produkcijske strukture (Elliot in Scacchi 2004; DiBona in drugi 1999).

8 SUBJEKTIVIZACIJA

Omrežena struktura, ki temelji na ekonomiji znanja in deluje sodelovalno prinaša nove načine subjektivizacije, zato menimo, da je potrebno razumeti te procese. Posameznik je vedno del družbe, ni samozadosten, njegovo delovanje je vpeto v (spreminjajoče se) družbene odnose. V tem delu naloge bomo poskušali analizirati procese subjektivizacije in izpostaviti nastavke, ki ponujajo drugačno razumevanje družbenega delovanja posameznikov v omrežjih.

Pogoji naše subjektivnosti, jezika, znanja in navad niso individualni niti del neke celote, temveč predstavljajo pogoje za gradnjo individualne identitete in kolektivne pripadnosti, ne moremo pa jih povezati le z identiteto ali le s skupnostjo. Ti pogoji postajajo vse bolj pomembni znotraj sodobnega produkcijskega procesa, saj predstavljajo nov vir oblik blaginje. Poteka namreč privatizacija skupnega dobrega, znanja in ustvarjalnosti, ki ju ni mogoče ustvarjati brez družbene interakcije. Ob pomoči del Virna in Stieglerja bomo poskušali prikazati, da je to skupno dobro (znanje, kreativnost) kot rezultanta produkcije subjektivnosti lahko podlaga novih političnih uvidov, ki jih ne bi bilo možno reducirati le na individualnost ali le totalnost.

Produkcija subjektivnosti je način, kako se ljudje z delovanjem znotraj struktur jezika in moči konstituirajo kot subjekti. Samo s preučevanjem načinov produkcije subjektivitete je možno razumevanje, premišljanje o drugačnih načinih produkcije subjektivitete, torej emancipatorno premišljanje o lastnem sebstvu, spreminjanje pasivnih pogojev v aktivne procese (Read 2010, 11). Ni dovolj, da se ekonomija znanja vzpostavi v ekonomski sferi, temveč mora za svoje uspešno delovanje vzpostaviti tudi subjektivizacijo posameznikov, razviti, usmerjati njihove želje in načine ter s tem doseči pogoje za ohranjanje statusa quo.

Delo je namreč vedno družbena dejavnost, je povezano s sposobnostjo posameznikovega preživetja. Delo ni le antropološka konstanta, ki vzpostavlja človekov odnos z naravo, temveč tudi usmerja sposobnosti, orodja in znanje, ki so produkt zgodovinskega razvoja in družbenih odnosov moči. Delo je človekova neodtujljiva povezava z naravo. Delo ustvarja navade, prakse in sheme delovanja, ki oblikujejo posameznike in družbene odnose ter skupna znanja in svetovne nazore

(Marx 2012, 65). Delo ni le pasivno, nuja, ampak nas postavi v položaj aktivnih odnosov; delati pomeni delati v odnosu z drugimi.

Produkcija subjektivitete zahteva sočasno delovanje dveh plati družbene realnosti – konstitucijo idej in želja ter produkcijo stvari (Scott 2014, 14). Njun medsebojni odnos ne more biti hierarhičen, saj sta ena drugi imanentni, sočasni, dve plati istega kovanca. Tako ne moremo razumeti produkcije subjektivitete le kot posledice ekonomske strukture, je tudi rezultat posameznikovega delovanja znotraj družbene realnosti, ki se oblikuje skupaj z ekonomsko strukturo.

Zamišljanje in predstavljanje oblik kolektivnosti in subjektivitet, ki so njihov sestavni del, ni preprosto, naloga zahteva ustvarjanje novih miselnih načinov in tokov ter uničenje, preseganje individualistične ontologije. Če razumemo produkcijo subjektivitete kot rezultat produkcije subjekta, posameznika, potem posameznik ni predispozicija obstoja, temveč je kreacija subjekta vedno rezultanta družbenih sil in ne vnaprej dano dejstvo, zato ne more obstajati kot osnovna celica ontologije. Subjekt pa obenem ni le produkt družbenih sil (Read 2010).

Novе oblike dela, ki so produkti sodelitvene ekonomije in strukture ekonomije znanja, zahtevajo ponovno preiščevanje tvorjenja subjektivitete. »Subjektivizacijo razumemo kot proces, znotraj katerega posameznik ne predstavlja ne končnega “izdelka” niti to ni njegova začetna točka obstoja« (Scott 2014, 36). Gre za sočasnost mnogoterih nenehnih individuacij, fizičnih, bioloških, psihičnih, skupinskih, vsaka izmed naštetih ponuja rešitve, ki se pojavljajo ob problemih, ki jih prinaša interakcija z drugimi. Takšno naslavljanje problemov spreminja osnovne premise odnosov in tako skrbi za nenehni družbeni razvoj. Razumevanje individualnosti je v osnovi osnovano na tem, da lastnosti, ki določajo našo individualnost, subjektivnost, občutke, jezik in navade, ne moremo definirati kot unikatne lastnosti vsakega posameznika (Read 2010). Te lastnosti lahko opišemo le kot predpogoje, ki omogočajo oblikovanje subjektivnosti. V svojem bistvu te lastnosti samostojno ne obstajajo, razvijejo se v odnosih, so le tokovi možnih odnosov. Virno (2004, 79), sledeč Simondonu, izpostavi tri stopnje predpogojev singularnosti: občutki in želje, ki predstavljajo biološko osnovo subjektivitete; jezik, ki predstavlja fizične in kolektivne odnose, ter produkcijski odnosi, ki predstavljajo zgodovinsko artikulacijo predindividualnosti.

Bitka moči, ki poteka na polju skupnega dobrega, kot na primer znanja kot skupnega dobrega in digitalnega skupnega dobrega, je bitka za razumevanje in upravljanje ter pomensko uokvirjanje razumevanja sil in odnosov, ki producirajo subjektivnost in tako tudi bogastvo in vrednost. Nastajanje novih subjektivitet v strukturi sodelitvene ekonomije lahko razumemo kot še neodkrit teritorij, v katerem smo vsi nomadi in raziskovalci novega časa. Nomadstvo je način postajanja, zahtevno, negotovo postajanje. Ne gre za vprašanje vračanja v prehistorične čase, v čase brez astronomske navigacije. Gre za konfrontacijo med mirnim plujem in razburkanim morjem, za prehode, alternacije in predispozicije, ki jih na poti nomadstva izbiramo (Deleuze in Guattari 2000, 35). Ravno ta konfrontacija med jasnim, namenskim in načrtanim in na drugi strani neznanim, razburkanim, konfrontacija med dvema različnima kulturnima registroma, nam pomaga, da se osredotočimo na odnos med informacijsko tehnologijo in družbeno realnostjo. Ta vmesen prostor postane prostor upora, saj se mirno in razburkano pogosto postavita ravno v dialektično opozicijo, ampak vseeno postane prostor, v katerem je polemikam omogočeno, da v takšni konfrontaciji presežejo svoje okvirje in postanejo nekaj novega. Nomadsko raziskovanje je raziskovanje, ki je izmuzljivo, nenehno premikajoče in s svojim delovanjem producira nove subjektivitete, ki ne ustrezajo obstoječim zakonom in s svojo subverzivno naravo ponujajo alternative.

8.1 Subjektivizacija ob pomoči teorije daru

Prepričani smo, da prehod iz ekonomskega sistema produkcije v ekonomski sistem informacij spreminja tradicionalne okvire ekonomije in politike. Transformacijski učinek hitro spreminjajoče komunikacijske in informacijske tehnologije se najprej pojavi v sistemu produkcije – ekonomiji, a kmalu postane prevladujoč miselni sistem – postane del našega vsakdana, vstopi v naše hiše, naše spalnice in naše misli. Tehnološki napredki in spremembe, ki jih le-ti prinašajo, pomenijo »konec proletariata, kot ga je poznal Marx« in tako ponujajo nenehne nastavke za reformulacijo subjekta, radikalno revizijo identitete in družbenih odnosov. Vplivajo na naš jezik, naše narative, naše zmožnosti zamišljanja obstoječega.

Razmišljanje o možni družbeni spremembi zahteva analizo produkcije subjektivitete znotraj novih družbenih gibanj in skupnosti, ki smo jih identificirali kot nosilce, predstavnike te spremembe. Dominantnost novega kapitalističnega modela je zaradi svoje globalnosti spremenila družbeno

strukturo, vlogo delavskega razreda je zamenjal poudarek na identitetnih politikah (atomizacija družbe), ki temelji na enakosti v različnosti.

S preizpraševanjem hierarhičnih odnosov znotraj družbe in produkcije, ki označujejo družbeno formacijo poznega kapitalizma, v katerem so odnosi enosmerni in restriktivni, se sodelitveni način produkcije predstavlja kot model, v katerem je možna družbena in miselna sprememba, ki bi se oblikovala sočasno s novimi produkcijskimi strukturami. Ali omrežene skupnosti, ki izhajajo iz transnacionalnih epistemskih skupnosti prostega dostopa, s svojo strukturo produkcije, ki je osnovana na načelih proste programske opreme, s svojimi načinom delovanja – sodelovanja, predstavljajo grožnjo kapitalizmu?

Sodelitveno skupnost, ki želi oblikovati nov družbeni red, moramo raziskovati z analizo praks produkcije vedenja in analizo subjektivitet pripadnikov, ki ob tem nastajajo. Odprtokodna skupnost in skupnost za prosti dostop do virov (intelektualnih) predstavljata več kot le družbeno gibanje, saj predstavljata rizomatske nastavke, ki izhajajo iz skupnega intelektualnega in moralnega boja proti izkoriščanju trga s strani korporacij (Elliot in Scacchi 2004, 44). Poskušali bomo prikazati, da je lahko delovanje teh skupnosti razumljeno kot revolucionarno glede na njihovo subverzivno delo in metode produkcije. Takšne svojevrstne skupnosti, ki se razvijajo ob praksah sodelitve, suporabe in prostega dostopa, so glede na vrsto svojega delovanja medsebojno povezane, delijo cilje, prakse in samozavedanje. Najpomembnejša dimenzija takšnih radikalnih produkcijskih struktur pa so produkcije novih subjektivitet, saj le-te izražajo tako materialno kot nematerialne dimenzije teh projektov.

Teoretiki, kot so Hardt in Negri (2001, 36), Virno (2002, 78) razpravljajo o apropiaciji dela s strani novih tehnologij kot nematerialni in konceptualni aktivnosti. Ekstrakcija presežne vrednosti dela znotraj kreativnih in kulturnih industrij ter prekarnih oblik zaposlitev predstavlja novo, unikatno polje izkoriščanja. Obenem nova produkcijska struktura tudi predstavlja prelom s fordističnim načinom proizvodnje ter upravljavskimi in zaposlitvenimi oblikami, ki jih je takšna organizacijska struktura vzpostavila. Vladajoče in elitne strukture transnacionalne kapitalistične družbe poskušajo prevzeti in izkoriščati znotraj kapitalističnega načina proizvodnje vse potencialne nastavke in ideje, ki izhajajo iz skupnosti produkcije znanja in informacij.

Kreativne in omrežene industrije predstavljajo sestavne dele za sestavo postkapitalističnih odnosov. Metode materialne in kognitivne produkcije ter vzhajajoča družbena moč kreativnih

skupnosti so utemeljene na temeljih, ki kljubujejo kapitalizmu in omogočajo subjektivitetam rast in razvoj izven dominantnih družbenih modelov, ki spodbujajo tekmovalnost in sebičnost. Dostop do proste programske opreme lahko razumemo kot primer zmožnosti razvijanja skupnega dobrega znotraj kibernetike (in tudi realne) sfere. Produkcijo lahko primerjamo z ustvarjanjem obstoječega javnega dobrega, torej s primeri ohranjanja in zaščite vode, parkov, obale itn. Obenem gre za ustvarjanje skupne lastnine, ki ni materialna in poudarja trajnostno uporabo obstoječih virov.

Predstaviti želimo subjektivnost ljudi, vključenih v sodelitvene strukture produkcije. Sodelitvene skupnosti predstavljajo način produkcije, ki kljubuje in nasprotuje hierarhijam in pravilom lastništva, ki predstavljajo produkcijsko strukturo kapitalizma. Ponujajo tudi nastavke za formacijo subjektivitet. Bauwens (2009) in Benkler (2006, 24) v svojih delih trdita, da skupnosti, osnovane na prostem odprtokodnem dostopu, in sodelitvene produkcije predstavljajo emancipatorne primere novih produkcijskih struktur. Obenem naslavljata nove emancipatorne produkcijske strukture kot ekologije produkcije, ne več strukture, saj gre za načine produkcije, ki so razumljeni kot del holističnega razumevanja odnosa med naravo in človekom.

Ekologija produkcije sodelitvenih skupnosti je nekaj, kar se prične s človeškimi subjektivitetami, se ohranja in reproducira s skupnostnimi subjektivitetami in postane jedro potencialne revolucije. Omrežene skupnosti so virtualne, sestavljene iz intelektualcev, računalniških navdušencev, umetnikov, hekerjev, programerjev, oblikovalcev, pravzaprav je skupnost vključujoča po načelu »sodeluj po svojih zmožnostih« in obenem ne izključuje tistih uporabnikov, ki v skupnost ne pripevajo, temveč le uporabljajo njene prosto dostopne produkte. Dejavnostne članke skupnosti družijo načela, ki nasprotujejo lastninjenju in tekmovalnim odnosom, ki prevladujejo v trenutnih kapitalističnih odnosih digitalne dobe. Sodelitvene skupnosti so sestavljene iz treh dimenzij (Guattari 2008, 36), in sicer družbenih odnosov, človeške subjektivnosti in okolja. Nova, drugačna konfiguracija odnosov med tremi dimenzijami bi lahko uspešno preizpraševala obstoječe hegemonске produkcijske odnose. Poskušali bomo prikazati razumevanje odnosa med delovanjem sodelitvenih skupnosti in subjektivitet, ki se tvorijo znotraj omrežij.

8.2 Vloga subjektivitet v sodelitveni omreženi družbi

Koncepti o oblikovanju subjektivitet v sedanjem času hitrega razvoja tehnologije in vedno novih odnosov, ki jih ljudje tvorimo z tehnološkimi odkritji, se radikalno spreminjajo. Emancipatorni

potencial odnosov, ki se vzpostavljajo ob pomoči nove tehnologije, postaja temelj novih vzorcev vladanja, ki presegajo kapitalistične hierarhične odnose.

Sodelitvene skupnosti svoj potencial kot alternativni, revolucionarni nosilec družbenih sprememb črpajo iz nastavkov oblikovanja subjektivitet, izhajajoče iz delovanja ljudi, ki so aktivno, strastno vpeti v »življenjsko delo« znotraj digitalnih in kulturnih industrij, v katerih se vplivi tehnološkega razvoja najhitreje opazijo. Proizvajajo subjektivitete, se razvijajo sočasno z organsko rastjo sodelitvenih skupnosti, kar le povečuje možnosti dejanske spremembe. Kot smo že navedli, lahko sodelitvene skupnosti označimo kot ekologijo gibanj, pri katerih odnosi niso več enosmerni, temveč gre za vzajemno vplivanje, preseganje binarizmov in nenehen tok spreminjanja (Fuller 2008, 54). Takšno delovanje omogoča posamezniku nezamejen prostor lastnega izražanja in s tem tudi ustvarjanja alternativnih subjektivitet ter potencialov za spreminjanje družbene realnosti z uporabo novih tehnologij in delovanjem znotraj drugačnih produkcijskih struktur (tokov).

Deleuzeva in Guattarijeva (1987, 40) adaptacija Foucaultove misli o subjektivizaciji oziroma o »procesu postajanja subjekta« kot bipolitični boj za moč ponuja odskočno desko za nadaljnje razmišljanje o potencialih novih subjektivitet. Guattari za naslavljanje trenutnega časa nestabilnosti poudarja sodelovanje pri gradnji nastajajočih subjektivitet, nenehno spreminjajočega *sociusa*¹⁴ in okolja, ki se ga nenehno na novo zamišlja (Deleuze in Guattari 1987, 45). Obstoječi primer sodelitvenih skupnosti lahko služi kot podlaga za identifikacijo izraza multitudine znotraj potencialno subjektivnostne revolucionarne ekologije teh skupnosti, v katerih je produkcija sebstva lahko lastninjena ločeno od posledic interpelacije; kjer kapitalizem ne bi bil več osrednja sila subsumpcije in kjer je lahko množičnost tako edina kot tudi deljena, kar bi preseglo binarno razumevanje kapitalističnega razumevanja lastninjenja idej ob pomoči patentov in avtorskih pravic.

8.3 Subjekvizacija delavcev na prelomu dveh ekonomskih struktur

Živimo v času, ko delo postaja vse bolj dematerializirano, saj je vse manj delovnih mest, pri katerih so zahtevane določene sposobnosti in kjer je možno produktivnost natančno (iz)meriti. Delo je ločeno od fiksne kapitala z uporabo praks, ki komodificirajo znanje in ga spreminjajo v lastnino

¹⁴ *Socius* ni le svet narave, temveč zajema tudi produkcijske odnose, institucije, navade in načine, ki sestavljajo drugo naravo, predstavlja zgodovinski razvoj produkcijskih načinov, tehnične in družbene pogoje, vključujoč politično strukturo, pojavlja pa se kot nekaj "naravnega", predobsojetečega, danega, kljub temu pa je produkt odnosov moči.

ter tako odpirajo nove tržne niše in nadaljujejo izkoriščanje. Moč dela je tako odstranjena iz tovarne in postane nematerializirana z deteritorializacijo. Tako je odstranjena identiteta zavestnega organizma, saj se le-ta ustvarja tudi z odnosi dela (Burton Jones 2009, 34). Ko odstranimo identiteto in s tem tudi reprezentacijo, se kognitivno delo izkaže kot neposredni tekmelec računalnika. Od posameznika tako ni več pričakovano le, da bo opravljal delo, temveč da bo to delo tudi vrednotil in postal kompetitivna enota znotraj kapitalističnih odnosov z inkorporacijo lastne subjektivitete v delo.

Teoretiki ekonomije znanja trdijo, da se od delavcev v tej produkcijski strukturi pričakuje, da nenehno doprinašajo k ustvarjanju vrednosti z lastnim vlaganjem v vseživljenjsko učenje. Virno (2004, 87) takšen odnos označi kot delo, ki ni le odtujeno od proizvajalca (kot v kapitalističnih produkcijskih odnosih), temveč postane življenje samo popolnoma prežeto z delom.

Vse bolj je delo povezano z delavcem samim, s celotnim spektrom njegovega bita in življenja, vse težje posameznik ločuje delovni proces od življenjskega procesa zaradi preštevilnih povezav, ki jih kognitivna produkcija in nenehna vpetost v (komunikacijska) omrežja ter s tem povezana nenehna dostopnost z uporabo tehnologije omogoča. Spremembe v oblikah zaposlitve, zmanjševanje socialne varnosti in varnosti zaposlitve in vzpon fleksibilnega prekariata ter storitvene oblike dela so težave, ki jih prinaša izkoriščanje novih tehnoloških izumov, omreženosti in globalne ekonomije znanja s strani kapitalističnih produkcijskih struktur, ki se proti naraščajoči družbeni moči omenjenih dejavnikov borijo s poskusom ponotranjanja le-teh v obstoječe kapitalistične produkcijske odnose (Negri in Hardt 2004, 87).

Rastoča populacija preveč kvalificiranih, izurjenih posameznikov sedaj delo opravlja na obrobju, obrobju (ne)varnih zaposlitev, predstavljajo gmoto delovne sile, ki se je pripravljena boriti za nestabilna, kratkotrajna storitvena dela, vlada neizprosna konkurenca, kapitalistično izkoriščanje pa je na svojem vrhuncu. Zaradi vse bolj začasnih oblik zaposlitve in z vse večjo stopnjo komodifikacije dela se pojavlja vse več nasprotij. Avtorsko delo in znamčenje idej še vedno prevladujeta nad gradnjo skupnosti in prosto dostopnim znanjem ter informacijami. Znanje je težko uvrstiti v obstoječe kategorije objektivnih in tehničnih sposobnosti, ki so zahtevane za določeno delovno mesto, in tako se delavčeve zmožnosti vse bolj meri kot boj talentov (Brown in Hesketh 2004, 90).

Predlogi in idejni nastavki za oblikovanje postkapitalistične ali alternativne družbene skupnosti, utemeljene na skupnem dobrem, so bolj odporni proti kapitalistični subsumpciji kot ideje in modeli predhodnih skupnosti. Tržni kapitalizem je osnovan na zasebni lastnini produkcijskih sredstev in hierarhično osnovanih korporacijah, nova ekologija produkcije pa na skupnem lastništvu in sodeljenih avtorskih pravicah, ki s svojo strukturo in odnosi, ki jih vzpostavljajo, ne omogočajo lastninskih teženj. Sodelitvene skupnosti prepoznavajo delavce kot emancipatorne akterje, ki so za razliko od tovarniških delavcev sami lastniki produkcijskih sredstev: svojih možganov, računalnikov ter dostopa do (internetnega) omrežja (Bauwens 2009). Tako imajo delavci moč ustvarjanja okolja, znotraj katerega ni le podjetij, ki stremijo k večjim profitom, temveč gre za soustvarjanje podjetij, ki so zavezana k izboljšanju družbenih povezav in odnosov, razvoju prosto dostopnih inovacij, grajenju skupnosti ter iskanju in razvijanju idej v sodelovanju s svojimi uporabniki in potrošniki (Lawer 2009, 35).

Takšne sodelitvene skupnosti predstavljajo grožnjo hegemoniji tradicionalnih kapitalističnih podjetij s svojo radikalno organizacijsko obliko, ki ne temelji na tržno oblikovani produkciji premise povpraševanja in ponudbe, saj je njihov način razumevanja vloge znanja in idej znotraj nove ekonomije znanja drugačen, ne temelji na lastnini in tako ustvarja drugačne odnose, ki niso v svojem bistvu antagonistični obstoječim odnosom izkoriščanja znotraj kapitalizma, temveč jih presegajo (Benkler 2006, 22). Koncept multitude predstavlja upor in direktno akcijo proti kapitalističnemu izkoriščanju znotraj ekonomije znanja. Multituda¹⁵, ki postane gibanje in bo vzpostavila radikalne spremembe z radikalno konfiguracijo subjektivitet.

Multitudo predstavljajo zagnani in inteligentni ljudje, ki živijo na številnih lokacijah, so spletni prostovoljci, ki npr. soustvarjajo Wikipedijo, tako torej vzpostavljajo kolektivne izzive obstoječim režimom znanstvene produkcije in verifikacije (Benkler 2006, 45). Opažamo »nov produkcijski način, ki nastaja in se razvija znotraj najbolj naprednih svetovnih ekonomij« (Benkler 2000, 47). Opisana produkcijska ekologija predstavlja resno grožnjo trenutnemu dominantnemu načinu proizvodnje, saj so ljudje vključeni v omrežja in predani sodelitvenim skupnostim, vedno bolj so

¹⁵ Ljudstvo je eno, populacija pa je seveda sestavljena iz številnih različnih posameznikov in razredov, ljudstvo pa te družbene razlike sintetizira in reducira na eno identiteto. Nasprotno multituda ni poenotena in ostaja pluralna in mnogotera. Multituda sestoji iz niza singularitet; singulariteta pomeni družbeni subjekt, katerega razlike se ne da reducirati na istost. Je različna, ki ostaja različna. Multituda označuje delujoč družbeni subjekt, ki deluje na podlagi tistega, kar si singularitete delijo kot skupno. Multituda je notranje različen, mnogoter družbeni subjekt, katerega konstitucija in akcija ne temeljita na identiteti ali enotnosti, temveč na tistem, kar ima skupnega (Hardt in Negri, 2004, 105–106).

tudi naklonjeni vzpostavljanju odnosov sodelovanja, in ne tekmovanja. Avtonomni delavec omrežene informacijske ekonomije in ustvarjalec skupnosti, ki temeljijo na prostem dostopu, imajo neprimerljivo moč sodelovanja širom sveta, kar presega teritorialne omejitve (Read 2010). Preseganje plačilnih odnosov med delavcem in delodajalcem odpira nove možnosti za preseganje fundamentalnih struktur kapitalističnih zaposlitvenih odnosov.

Produksijski načini sodelitvenih skupnosti ponujajo možnost »izoblikovanja še ne obstoječih produktijskih oblik« (Bauwens 2009), ki so utemeljene na svobodni izbiri povezovanja in združevanja ter skupnega ustvarjanja vrednosti. Sodelitvene skupnosti so povezane s poustvarjanjem subjektivitet, ki obstajajo zunaj kapitalizma, ustvarjajo lastne ekonomske »resnice« in posedujejo pomembne nastavke za preizpraševanje dominacije tekmovalnega kapitalizma. Sodelitvene prakse ponujajo vsem proizvajalcem subverzivne okvirje delovanja, znotraj katerih delijo ideje in znanja ter radikalne prostore, v katerih lahko izražajo subverzivne identitete, ki zavračajo tekmovalnost in obsesivni individualizem. Takšna razumevanja sodelitvenih skupnosti lahko presežejo ali vsaj dramatično izzovejo trenutni dominantni model prekarnih subjektivitet, ki jih ustvarja zadnji izdihljaj kapitalizma (Read 2010). To so ključne razlike med subjektivitetami, ki jih ustvarja na eni strani kapitalizem, in tistimi, ki jih ustvarjajo sodelitvene skupnosti. Ljudje znotraj skupnosti razumejo svoj položaj kot položaj avtonomnega proizvajalca, ki ni podvržen pritiskom nadrejenih in je izločen iz kapitalističnih oblik zaposlitve. Vodstvo oziroma vloga nadrejenega v strukturi sodelitvenih skupnosti obstaja znotraj vsake posamezne subjektivitete (Bauwens 2009, 56). Delavčevo znanje v kapitalističnih produktijskih odnosih avtomatično postane lastnina nadrejenih oziroma podjetja, medtem ko v sodelitvenih skupnostih razumevanje lastnine presega obstoječ imaginarij in lastnino nadomešča s souporabo ter tako formira nove subjektivitete in sestva.

Tako se oblikujejo konteksti, znotraj katerih ljudje lahko tvorijo drugačne subjektivitete in lastijo svoje delo ter produktijska sredstva, niso več vpeti v izkoriščevalske odnose kapitalistične produkcije in deterministična razumevanja napredka in razvoja. Samoorganizirajoče sodelitvene skupnosti ogrožajo status quo z rekonceptualizacijo razumevanja lastništva sredstev in načinov proizvodnje (Read 2010, 41). Tu je vključeno tudi preizpraševanje mnoštva produktijskih načinov, predvsem koncepta lastnine, saj skupno dobro prezira avtorske pravice in patente ter se zavzema

za prost dostop do vseh kognitivnih produktov, ki s preseganjem obstoječih omejitev odpira popolnoma nov imaginarij ekonomske organizacije in gradnje subjektivitet.

Benkler (2006, 32) predvideva, da se bo postopoma z organizacijsko pomočjo svetovnega spleta izoblikovala multituda kot izraz omrežene kulture, bazirane na sodelitvenih skupnostih in arhitekturi skupnega dobrega, pri kateri bo produkcijska struktura horizontalna. Centralizirani in lastninsko usmerjeni produkcijski modeli, kot primer lahko vzamemo Microsoft, preprosto niso več prijazni uporabnikom zaradi nešteti omejitev, ki jih njihovi programi vsebujejo. Uporabniki namreč ne morejo programa prilagajati lastnim željam in potrebam, medtem ko je na drugi strani ponujena bogata alternativa prosto dostopne programske opreme. Tako je torej sodelitvena ekonomija bolj produktivna in presega omejeni dostop, ki ga vzpostavljajo avtorske pravice (Cava 2015, 37).

9 OMREŽJA KOT PROSTOR DELOVANJA STRUKTURE IN ODNOSOV

Poskušali bomo prikazati omrežja na način, ki ponuja drugačno razumevanje te nove strukture v našem »hiperpovezanem« svetu. Poskusili bomo prikazati, zakaj potrebujemo omrežja in osnovne implikacije, ki jih le-ta prinašajo s seboj. Vse je povezano, vse je eno. V današnji digitalni hipermodernosti opazamo, da je struktura povezav drugačna od povezav preteklosti. Binarnosti, jasne razlage, naturalizirane preprostosti so postale neustrezne kategorije za osmišljanje vedno bolj spreminjajoče se družbene realnosti. Živimo v dobi radikalnih diferenciacij, ki se razdirajo in sestavljajo na dnevni bazi, kot da bi se zbudili nekega jutra v svet, sestavljen iz pajkovih mrež.

Živimo v omreženi dobi, v kateri šele spoznavamo načine, s katerimi je svet že od nekdaj omrežen, prepleten. Ali drži, da je naš svet že od nekdaj prepleten ali ne, ne vemo, je pa očitno, da se pravila igre, ki so stoletja dominirala človeštvu, dramatično spreminjajo. Naš svet vse bolj pretresajo krize, ki jih težko opisujemo s obstoječimi analitičnimi pojmi, družbena realnost ne ustreza več obstoječi znanstveni kategorizaciji, ne zmoremo identificirati odnosov moči. Finančne krize, teroristične organizacije in digitalne vojske spreminjajo možnosti organizacije protestov in revolucij, spreminjajo naše razumevanje delovanja in socializacije. »Statični teritoriji, negibne meje, linearnost, ravne ploskve in enodimenzionalni posamezniki predstavljajo komponente sveta, ki ga je potrebno spremeniti« (Vitale 2013, 17). V takšnem svetu je težko vedeti, kdo ali kaj postajamo. Znašli smo se v kolažu zaslonov in avatarjev ter digitalnih skupnosti, znotraj katerih sedaj odkrivamo vlakna in kanale, tokove in odzive, vzorce in kalupe, za katere smo včasih mislili, da so človeška bitja. Znotraj takšnega radikalnega razumevanja družbene realnosti moramo najti nekakšno orientacijsko točko, nekaj, kar bi nam omogočilo razumevanje vseh sprememb, nekaj kar bi nam služilo kot prevajalnik med vsem, kar smo bili, kjer smo bili, kaj smo bili (Johnson 2007, 383) in kaj smo, kam gremo, kaj lahko postanemo. Da bi lahko uspešno naslavljali in reševali težave sedanjega časa, moramo na novo premisliti načine mišljenja, delovanja, mogoče celo sanjarjenja in jih pričeti umeščati v omreženo razumevanje sveta. Sedaj je napočil čas, da začnemo družbeno realnost razumevati ob pomoči omrežij.

Omrežja niso jasna, strukturirana, kot je dosedanja organizacija družbenih odnosov vladanja. Njihov domet, struktura in dostop so odvisni od članov. Članstvo tako lahko postane sredstvo dominacije drugih članov ali omrežij, lahko pa postane sredstvo za rušenje hierarhij, oligarhij in

odnosov izkoriščanja. V evforičnem prostoru zgodnje računalniške dobe se je rodilo upanje po brezmejnem, postblokovskem tehničnem utopičnem svetu, naš svet pa sedaj pleše v ritmu neoreligij in digitalnih protestov, vojaških video igrice in finančnih orožij za množično uničevanje, nevidnega dela in opresij, ki jih dirigirajo nove agencije, vedno nedosegljive, so povsod in nikjer (Bauwens 2009, 96).

Eden izmed možnih načinov razumevanja nove družbene realnosti je pristop kompleksnih sistemov, ki se je razvil iz teorij kibernetike, kaosa, informatike in sistemske teorije, označuje množstvo raziskovalnih modalnosti. Skupno vsem teorijam je, da za razumevanje vseh aspektov sodobne družbe ne potrebujemo le razumevanja, kako posamezni deli sistema delujejo kot izolirane enote, temveč predvsem kakšna je njihova medsebojna interakcija in kakšna je njihova interakcija z okoljem kot celoto (Johnson 2007, 379). S prikazom, kako poteka prepletanje entitet v dinamične mreže, lahko opazimo načine, ki jih ne moremo predvideti le z opazovanjem posameznega dela in njegovih funkcij. Bolj holističen pristop nam torej omogoča razumevanje fenomenov, ki so se do sedaj uspešno izmikali znanstvenim modelom. Znanost o kompleksnih sistemih je odnososten in omrežno orientiran pristop k znanstveni misli (Vitale 2013, 101).

Raziskave kompleksnih sistemov prikazujejo, kako interakcija med relativno preprostimi deli lahko povzroči bolj kompleksno delovanje. Pri tem je potrebno uporabljati modele raziskovanja, ki ne izolirajo posameznih delov, temveč so osredotočeni na njihovo interakcijo znotraj sistema. Različne veje znanosti in tehnologije so prišle do revolucionarnih odkritij z uporabo omrežnega mišljenja, a ni vse le znanost in omrežni pristop je šele začel svoj pohod v svetu, ki je prevečkrat mišljen le kvantitativno. Naši poskusi razumevanja vse bolj omreženega sveta morajo presegati obstoječe vedenje o znanosti, tehnologiji, predvsem se moramo osredotočiti na kvalitativnost, saj drugače s svojimi meritvami in poenostavljenimi modeli le ohranjamo status quo (Lateur 1988, 75). Namreč, vedno bolj jasno je, da ima družbena elita željo po obvladovanju poučevanja in raziskovanja, saj s tem ohranja družbeno moč. Zahteva po družbeni enakosti, po enakopravni znanosti tako preizprašuje vrednote in prepričanja, ki jih vladajoči razred predstavlja kot argumente za njihovo pristranskost v prid ohranjanja statusa quo. »Omrežni pristop kot holističen raziskovalni sistem išče povezave med različnimi prepričanji in nazori ter jih preučuje v njihovem odnosu« (Vitale 2013, 46). Vzpon raziskovanja omrežij nam lahko ponudi več priložnosti. Omrežja ne

omogočajo le delnih ali izolacističnih pogledov na svet, kar pomeni tudi večji preplet znanj, s katerimi bomo lahko poskušali analizirati svet.

9.1 Omrežja in filozofija

Analiza omrežij je način, kako se vse okoli nas, vse naše izkušnje lahko razume skozi prizmo, skozi okvir omrežij in kako takšen pogled spremeni naše razumevanje in omogoči nove emancipatorne nastavke, nove vpogleds in nove ideje. Predstava o omrežjih je osnovana na matematičnih temeljih, ki jih je potrebno razširiti, da lahko zaobjamejo tudi družbene znanosti (Vitale 2013, 103). Pomanjkanje domišljije ne omejuje le filozofije, omejuje tudi njeno vlogo v kulturi. Mogoče je eden izmed trikov ta, da se naučimo jahati valove omrežij in nato odkrivamo, kaj je mogoče opaziti s te pozicije.

Obenem poskušamo z uporabo omrežij premisliti tudi vlogo filozofije. Filozofijo lahko preprosto označimo kot orodje, h kateremu se zatečemo, ko želimo osmisliti širšo sliko, ko nas zanimata njen izvor in smisel. V sedanjem nemirnem času tako potrebujemo razmislek o filozofiji, ki bi nam pomagala osmisliti družbeno realnost. Premišljanje o filozofiji kot omreženju, razmišljanje o svetu kot oblikah omrežij, tako lahko filozofija ponudi nekaj vsakemu izmed nas, postane živeča praksa, praxis, ki presega zidove univerz in postane aktivni del naše omrežene prihodnosti (Vitale 2013, 112). Omrežja predstavljajo miselni eksperiment, katerega cilj je prikazati vse, tako materijo kot trge, organizme in molekule, možgane in družbe, jezike in ljubezen kot sestavljanke, preplet omrežij. Obenem želimo s tem tudi postaviti nove okvirje razumevanja, spremeniti obstoječe koncepte in diskurze ter nakazati nove možnosti miselnih poti znotraj kompleksne omrežene realnosti. Omrežja se pojavljajo kot odprte oblike izraza, prostori, znotraj katerih se zmore oblikovati in izražati opozicija in emancipatornost.

9.2 Omrežja vs. nadzor

Omrežja in dosegi omrežij lahko zmanjšujejo, redčijo hierarhije ter njihove nadzorne strukture. Pretočnost, regulacija od spodaj navzgor in velika stopnja družbene mediacije so lastnosti omrežij, ki zmanjšujejo vlogo in moč hierarhije. Odsotnost oziroma šibkost hierarhičnih povezav znotraj omrežij pogosto ustvarja občutek pomanjkanja nadzora znotraj omrežja ali usmerjenosti, ciljnosti omrežja, a vendarle imajo omrežja svoje nadzorne mehanizme, a so pogosto prepletene strukture,

ki se raziskovalcem, navajenim jasnih, hierarhičnih struktur, pogosto izmuznejo (Suarez Villa 2009, 46). Tako smo v nalogi vpeljali koncept rizoma, ki po našem skromnem mnenju omogoča zaznavanje, opazovanje in premišljevanje povezav, ki omrežja gradijo.

Omrežja so lahko dualistična glede na njihov obseg in strukturo. Nekatera omrežja zmanjšujejo moč hierarhije, medtem ko druga kopičijo moč in proizvajajo neenakost. Obe možnosti razvoja omrežij sta odvisna od družbene mediacije – odvisno je torej, kako se omrežje znotraj družbe razvija, kakšen je kontekst nastanka, diskurz, ki ga delovanje in člani omrežja vzpostavijo, in kakšne cilje in želje prevladujejo znotraj omrežja (Dobusch in Quack 2016, 54). Dinamika med člani omrežja je odvisna od tega, kakšne cilje ima omrežje in način, kako jih dosega. Hitro se zgodi, da nekateri člani omrežja prispevajo več in tako razumejo svojo vlogo znotraj omrežja kot močnejšo, zato začnejo ustvarjati hierarhično razumevanje članstva. Sodelitvene epistemske skupnosti prikazujejo možno razvojno pot, na kateri se omrežje in družba poveujeta in nadgrajujeta v doslej nezamisljivih načinih.

Kako omrežja in njihov domet podpirajo reprodukcijo kreativnosti? Takšna omrežja rastejo ob pomoči delitve idej in rezultatov med vsemi udeleženci. »Open source« omrežja so tako omrežja kreativnosti, glavno vodilo raziskovanja in ustvarjalnosti ni tržna menjava in ustvarjanje presežne vrednosti, temveč skupno prispevanje v razvoj, od katerega imajo vsi soudeleženi koristi. Obenem brezplačna dostopnost privlači večji krog udeležencev in tako se omrežje širi in pridobiva na moči ter idejah. Ni patentiranja, oprema je brezplačna za vse in tako preizkušena s strani večje množice, zaradi brezplačnosti ima vsak možnost prispevati k izboljšavam in razvijati svoje talente. Življenjska doba omrežij je podobna ekološkemu tokokrogu v naravi – omrežja se pojavljajo, rastejo, združujejo, spreminjajo, preoblikujejo, odmirajo, a udi na ta način postajajo del novih omrežij.

9.3 Omrežja sodelovanja in odnosov

Zmožnosti produkcije podjetij, ki delujejo v ekonomiji znanja, so v večji meri odvisne od uspešne koordinacije znotraj omrežja odnosov, povezav. Takšna koordinacija je ključna zaradi nenehne potrebe po prilagajanju znotraj nestabilnih in nepredvidljivih družbenih okoljih. Koordinacija omrežij in razumevanje povezav znotraj omrežij sta tako postala ključna faktorja v informacijskih in tehnoloških podjetjih. Dobro razvito in čim bolj prilagodljivo omrežje zagotavlja večjo

produkcijsko fleksibilnost in informacijsko dostopnost (Castells 1996, 35). Fukuyama (2000, 21) poudarja pomembno vlogo neformalnih omrežij, saj le-ta zagotavljajo alternativni informacijski tok v organizacijah in med njimi. Omrežja lahko pripomorejo k boljšemu dostopu do informacij, k bolj uspešnemu shranjevanju in uporabi ter deljenju informacij. Uspešno vzpostavljeno omrežje omogoča poslovne pristope, ki imajo drugačno perspektivo, drugačen miselni tok in presegajo običajne hierarhične poslovne načrte. Omrežja ustvarjajo bolj enakopravne, medsebojno povezane, kooperativne odnose, pri katerih sta zaupanje in družbeni renome vse bolj pomembni vrednoti (Zanini in Musante 2013, 490).

Glavni cilj sodelitvenih skupnosti, ki so omrežno organizirane, je generalizacija alternative obstoječi družbi (Albagli 2015, 46). S širitvijo komunikacijskih in interaktivnih omrežnih produkcijskih načinov se okoli omrežnih tokov vzpostavljata drugačno razumevanje prostora ter tudi drugačen odnosnostni imaginarij. Digitalne platforme, predvsem medmrežje, ne bi smele biti razumljene le kot preprosti instrumenti, temveč kot novi družbeni prostori produkcije, ustvarjanja in inovacij. Digitalne platforme konstituirajo "heterogen in brezmejen prostor", prostor, ki ponuja nastavke za emancipatorno delovanje kolektivne inteligence (Levy 1998, 21).

9.3.1 Vloga zaupanja

Omrežja tvorijo povezave med ljudmi in sedaj zaradi vse večje vloge tehnološkega in komunikacijskega razvoja pridobivajo na veljavnosti in postajajo nov način organizacije. Kot glavni gradnik teh odnosov smo identificirali zaupanje.

Zaupanje je bistveno pri opravljanju kakršnih koli menjav med ljudmi. Zaupanje je temeljna potreba ljudi, da lahko dosežejo samorealizacijo. Zaupanje lahko pridobimo in ga zgradimo z opazovanjem in s sodelovanjem v človeških interakcijah in izmenjavah materialnih in nematerialnih dobrin (Brown in Heskett 2004, 78). Za razvoj zaupanja je potreben čas, obenem pa je to proces, ki je lasten vsakemu posamezniku. Zaupanje lahko razvijemo med izmenjavami z drugimi ljudmi na načine, ki se izkažejo kot zanesljivi in uspešni. Vsa družbena interakcija je primarno zgrajena iz informacij, mnenj in prepričanj, zato interakcije lahko razumemo kot osnovo za grajenje zaupanja.

Zaupanje postaja vse bolj pomemben faktor v sodobnih produkcijskih sistemih ekonomije znanja (Burton-Jones, 1999; Audretsch in Thurik, 2001; Adler, 2001). Produkcijski sistemi, utemeljeni na intenzivni uporabi znanja, spreminjajo naravo in obseg obstoječih ekonomskih odnosov. Lane in Bachman (1998, 16) trdita, da produkcijski sistemi ekonomije znanja zahtevajo obsežnejše deljenje občutljivih informacij. Tako poslovno sodelovanje za uspešno delovanje zahteva odnos zaupanja med udeleženci. Avtorja nadalje trdita, da zmožnost razvijanja in ohranjanja odnosov zaupanja postaja prednost znotraj novega poslovnega okolja. Proces inovacij v informacijski dobi je ukoreninjen v uspešni uporabi tehnologij, saj le to zagotavlja nove produkte. V mnogih primerih morajo podjetja za zagotavljanje produkcije in uspešnosti inovacij iskati nove vire – talente izven obstoječe skupine zaposlenih. Odločitev o izboru vira (posameznika z določenim znanjem) pa je vedno osnovana na zaupanju, saj je znanje vir, ki ga ne moremo objektivno predstaviti, ideje pa ne morejo biti kvantificirane in predhodno ovrednotene. Obenem Castells (1996, 143) opisuje, da je za uspešne inovacijske procese vedno bolj pomembna akumulacija poslovnih sodelovanj med skupinami specialistov. Nenehna kooperacija med strateškimi partnerji je vitalnega pomena za nova odkritja. Cowan in drugi (2004) trdijo, da je sodelovanje v novi dobi ekonomije znanja osnovano na deljenju znanja in idej, načinih reševanja problemov in različnih miselnih navadah. Ekonomski sistemi, ki so utemeljeni na zaupanju, zmanjšujejo potrebo po formalnem nadzoru in mehanizmi kontrole ter s tem povezanimi stroški. Tako lahko sklenemo, da podjetja in posamezniki, ki prepoznajo vrednost sodelovanja z različnimi soudeleženci in razumejo vlogo zaupanja v teh odnosih, lažje dosegajo zastavljene cilje.

Laufente (2014, 64) opisuje vlogo zaupanja in družbenega ugleda v sodelitvenih skupnostih: "Obstaja le ena pot pridobivanja družbenega ugleda znotraj skupnosti: dajanje." Znanje, talent in kreativnost so postali tokovi, premični faktorji in nenehno spreminjajoča se vrednost. "V nasprotju z drugimi produkcijskimi faktorji je talent premičen, mobilni in ljudje lahko kadar koli, kjer koli izražajo svoj talent, ne le na (tovarniškem) delovnem mestu" (Florida 2007, 20). Ideja "bega možganov" se tako razume znotraj omrežij tudi kot "prihod možganov" oziroma "možgansko kroženje".

Digitalne platforme, ki se oblikujejo kot nov prostor trgovanja, izmenjave, temeljijo na odnosih zaupanja vseh sodelujočih. Zaupanje je ključnega pomena v tvorjenju omreženih odnosov in

odpravlja strukturno neenakost, ki se pojavlja v hierarhičnih odnosih. Družbena moč je tako pridobljena skozi vzpostavljanje in ohranjanje odnosov zaupanja, ne več s kopičenjem lastnine in kapitala. Moč digitalnih platform pri oblikovanju novih strukturnih odnosov presega obstoječe asimetrije moči.

10 ZAKLJUČEK

Emancipacija je fundamentalna pravica vsake pravične družbe. Človeška emancipacija zajema tako svobodo brez opresivnih in izkoriščevalskih pogojev, obenem pa tudi participacijo pri vodenju in sooblikovanju družbe na vseh področjih in nivojih družbene organizacije. Emancipacijsko sodelovanje je bolj pomembno kot kadar koli prej pri odločitvah, ki oblikujejo pogoje človeškega obstoja in razumevanja, kaj pomeni biti človek, saj so v sedanjem času takšne odločitve prevečkrat določene s strani korporatizma in njegove avtoritarne moči nad tehnologijo.

Razumevanje nastavkov in emancipatornega potenciala, ki ga sprememba ekonomskega imaginarija prinaša, ne temelji le na spremembi gradnje subjektivitet, temveč tudi na razumevanju strukture ekonomije znanja, ki počasi zamenjuje kapitalizem, ustvarjen na zasebni lastnini produkcijskih sredstev. Razumevanje lastnine znotraj ekonomije znanja ponuja mnogotere možnosti nadaljnjega oblikovanja in razumevanja družbene organizacije.

Izraz nove mobilnosti dela kot znanja je obenem korporealen in abstrakten/nematerialen. Mobilnost spremlja kroženje posla, organizacij, poklicev in produkcijskih sektorjev ter obenem migracijo med teritoriji. Tako je vzpostavljena nova stopnja bipolitičnega življenja in kreativnega dela, ki vsebuje nastavke in možnosti "uživanja in gradnje novih prostorov in novih konceptualizacij dela" (Negri 2003, 12). Izkoriščanje moči inovacij in ustvarjanja je omejeno v primerjavi s (suženjskim) izkoriščanjem telesnega dela v tovarnah, saj je nemogoče popolnoma nadzorovati posameznikove možgane ali kodificirati vse informacije, ki jih ima posameznik.

Naloga je prek strukturne analize ekonomske realnosti prikazala možno triadično razumevanje ekonomskih sprememb, saj se po avtoričinem mnenju nahajamo na prehodu iz produkcije materialnih virov v produkcijo znanja. Tako smo s triadično strukturo in konceptom modifikatorja razložili strukturne spremembe v katerih se nahajamo in predstavili prihajajočo ekonomijo znanja, ter predstavili njene temelje. Naloga je poskušala predstaviti eno izmed možnih poti razvoja ekonomije znanja, kjer znanje ne bi postalo komodificirano, temveč prosto dostopno vsem in tako baza človeškega sodelovanja.

Ekonomija znanja predstavlja pristop sodelovanja in nenehne gradnje, omrežene strukture in prostega dostopa, kjer so odnosi enakopravni in ne hierarhični. Vsi lahko sodelujemo, saj vsi posedujemo znanje kot materialni vir, za razliko od kapitalizma, kjer se ljudi loči glede na to, ali posedujejo materialna sredstva ali pa le svoje delo. Znanje je tudi neodtujljiv vir, ki ga lahko le nadgrajujemo in delimo, ne more pa nam biti odtujeno. Tako tudi subjektivizacija posameznika poteka svobodneje, utemeljena na zaupanju in sprejemanje, ne pa izkoriščanju in vertikalnih odnosih.

Omrežja smo izpostavili kot novo strukturo, kjer se sodelitvena ekonomija najbolje razvija, obenem pa predstavljajo strukturo informacijske tehnologije, znotraj katere prebivalci razvitega sveta živimo. Omrežja razumemo kot preseganje hierarhične družbene ureditve, kot nenehno rast in zamiranje, kot prostore tokov, kjer se svobodno povezujemo, tvorimo vozlišča, prispevamo in jemljemo v skladu s svojimi željami in potrebami. Z razumevanjem obstoječih struktur in odnosov smo poskušali prikazati možne izpeljave, ki bi našo družbeno realnost osvetlile z drugačnim razumevanjem. Nestanovitnost in odtujenost, ki ju doživljamo, smo poskušali strukturno umestiti, kljub temu da smo za izbiro "razlagalne" strukture izbrali nenehno spreminjajočo se, v toku, rastočo in zamirajočo predstavo rizoma, saj se nam zdi, da je edina, ki naslavlja odsotnost nespremenljive, od zgoraj navzdol upravljane strukture.

Naloga ni želela predstaviti popolnega nasprotja obstoječemu stanju niti se ne slepimo, da je delovanje družbe mogoče brez vsakršnih predoločeni struktur, želeli smo le prikazati, da je tudi ekološka struktura rasti, delovanja, nenehnega spreminjanja in odmiranja lahko delujoča struktura, ki naslavlja sodobni razvoj tehnologije. Razumevanje napredka smo želeli prikazati kot nelinearnost, kot omrežja nenehnega delovanja, v katerih ni prostora za ukalupljanje v koncepte, neenake odnose moči in izkoriščanja. Delovanje ne bi smelo biti zamejeno le na izkušnje, katerih pomeni so strukturno ali družbeno predoločeni, temveč na zaupanje v lastno izkustvo in neomejenost misli.

Čeprav je besedilo naloge natisnjeni artefakt, je bila naloga zamišljena kot matrica neodvisnih, vendar medsebojno navezujočih diskurzov, pri katerih je bralec povabljen k lastnemu, samosvojemu vstopu v branje in poteku branja. Bralčeva naloga je gradnja omrežja povezav, ki jih

sam ustvarja z branjem. Osvobodjena človeška zavest pomeni osvoboditev izpod geometričnega ideološkega konstrukta, ki zavaja naravo človeške zavesti z namenom lažjega ukalupljanja v zahteve industrijske produkcije.

11 LITERATURA

Adams, Mary in Michael Oleksak. 2010. *Intangible capital*. California: Praeger.

Adler, S. Paul. 2001. Market, hierarchy, and trust: the knowledge economy and the future of capitalism. *Organizational Science* 12 (2): 215–234.

Albagli, Sarita. 2015. The “Creative Turn”. V *Creative Capitalism, Multitudinous Creativity: Radicalities and Alterities*, ur. Giuseppe Cocco in Barbara Szaniecki, 62–73. Maryland: Lexington Books.

Andriessen, Daniel in Rene Tissen. 2000. *Weightless wealth: Find your real value in a future of intangible assets*. London: Financial Times Prentice-Hall.

Aristoteles. 2010. *Politika*. Ljubljana: GV založba.

Audretsch, B. David in Roy A. Thurik. 2001. What’s new about the new economy? Sources of growth in the managed and entrepreneurial economies. *Industrial and Corporate Change* 10 (1): 267–315.

Augier, Mie in David J. Teece. 2005. An economics perspective on intellectual capital. V *Perspectives on intellectual capital – multidisciplinary insights into management, measurement, and reporting*, ur. Maar Bernard, 3–27. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Bauwens, Michel. 2009. The Emergence of Open Design and Open Manufacturing. *We-Magazine* 2. Dostopno prek: <http://www.we-magazine.net/we-volume-02/the-emergence-of-open-design-and-open-manufacturing/> (12. oktober 2016).

Benkler, Yochai. 2006. *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven CT; London: Yale University Press.

Berardi, Franco. 2009. *Precarious Rhapsody: Semiocapitalism and the pathologies of the post-alpha generation*. London: Minor Compositions.

Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brown, Phillip in Antony Hesketh. 2004. *The Mismanagement of Talent: Employability and Jobs in the Knowledge Economy*. Oxford: Oxford University Press.

Burton-Jones, Alan. 1999. *Knowledge Capitalism – Business, Work, and Learning in the New Economy*. Oxford: Oxford University Press.

Caplow, Theodore . 1984. Rule enforcement without visible means: Christmas giving in Middletown. *American Journal of Sociology* 89: 1306–1323.

Castells, Manuel. 1996. *The rise of the network society: The Information Age – Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell.

Cava, Bruno. 2015. Network subjectivity and its culture of resistance. V *Creative Capitalism, Multitudinous Creativity: Radicalities and Alterities*, ur. Giuseppe Cocco in Barbara Szaniecki, 24–32. Maryland: Lexington Books.

Clark, Thomas. 2001. The knowledge economy. *Education and Training* 43(4/5): 189–196.

Cocco, Giuseppe in Barbara Szaniecki. 2015. *Creative Capitalism, Multitudinous Creativity: Radicalities and Alterities*. Maryland: Lexington Books.

Cowan, Robin, Jonard Nicolas in Jean- Beniot Zimmermann. 2004. *Strategic alliances, innovation and emergence of organized proximity*. Dostopno prek: https://www.greqam.fr/sites/default/files/_dt/greqam/2004-36.pdf (20. januar 2017).

David, Paul A. in Dominique Foray. 2003. Economic fundamentals of the knowledge society. *Policy Futures in Education* 1 (1): 20–47.

Deleuze, Gilles and Felix Guattari. 1987. *A Thousand Plateaus*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

--- 2000. *Micelij*. Koper: Hyperion.

DiBona, Chris; Ockman Sam in Mark Stone. 1999. *Open Sources: Voices from the Open Source Revolution*. Pennsylvania: O'Reilly and Associates Inc.

Dizard, P. Wilson. 1982. *The Coming Information Age*. New York: Longman.

Djelic, Marie-Laure in Kerstin Sahlin-Anderson. 2006. *Transnational Governance: Institutional dynamics of regulation*. New York: Cambridge University Press.

Djelic, Marie-Laure in Sigrid Quack. 2010. Transnational communities and governance V *Transnational Communities: Shaping Global Economic Governance*, ur. Djelic, Marie-Laure in Sigrid Quack, 46–72. New York: Cambridge University Press.

Dobusch, Leonhard in Sigrid Quack. 2010. Epistemic communities and social movements. V *Transnational dynamics in the case of Creative Commons*, 226-255. Cambridge: Cambridge University Press.

Drucker, F. Peter. 1969. *The age of discontinuity: Guidelines to our changing society*. London: Heinemann.

--- 1993. *Post-capitalist Society*. Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd.

Ekeh, P. Peter. 1974. *Social exchange theory: The two traditions*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Elliot, Margaret S. in Walt Scacchi. 2004. Free Software Development: Cooperation and Conflict in a Virtual Organisational Culture, V *Free Open Source Software Development*, ur. Stefan Hershey Koch, 143–158. Pennsylvania: Idea Group Publishing.

Feyerabend, Paul. 2010. *Against Method*. London, New York: Verso.

Florida, Richard. 2002. *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. New York: Basic Books

Freire, Paulo. 1993. *Pedagogy of the oppressed*. New York; London: continuum.

Fukuyama, Francis. 2000. *The Great Disruption*. New York: Free Press.

- Fuller, Matthew. 2008. *Software Studies: A Lexicon*. London: MIT Press.
- Galvin, Robert. 1996. Managing knowledge towards wisdom. *European Management Journal* 14 (4): 374–378.
- Gouldner, W. Alvin. 1973. *For Sociology*. London: Allen Lane.
- Greven, Th. Michel. 1994. Kaj danes pomeni kritična teorija. *Kritische Theorie und historische politik*. Opladen: Leske + Budrich. Dostopno prek: <http://shrani.si/f/31/9a/28lf5Wbp/greven-kriticnateorija.pdf> (3. oktober 2016).
- Haas, Peter. 1992. *Introduction: Epistemic communities and international policy coordination*. *International Organization* 46 (1): 1–35.
- Handy, Charles. 1989. *The Age of Unreason*. London: Arrow.
- Hardt, Michel and Antonio Negri. 2001. *Empire*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Hardt, Michel in Antonio Negri. 2004. *Multituda: vojna in demokracija v času imperija*. Ljubljana: Študentska založba.
- Henderson, Hazel. 1980. *Creating Alternative Futures: The End of Economics*. New York: Putnam.
- Husband, Jon. 2014. *Knowledge, Trust, Credibility and a Focus on Results – Are They Factors That Disrupt or Help Society Evolve?* Dostopno prek: <http://wirearchy.com/2014/02/24/knowledge-trust-credibility-and-a-focus-on-results-are-they-factors-that-disrupt-or-help-society-evolve/> (1. november 2016).
- Johnson, Neil. 2007. *Simply Complexity: A Clear Guide to Complexity Theory*. Oxford: Oneworld.
- Johnston, Ron in Rolf Blumentritt. 1998. Knowledge moves to the centre stage. *Science Communication* 20 (1): 375–392.

- Kelty, Christopher M. 2006. Geeks, social imaginaries, and recursive publics. *Cultural Anthropology* 20: 185–214.
- Kogut, Bruce in Anica Metiu. 2001. Open-source software development and distributed innovation. *Oxford Review of Economic Policy* 17 (2): 248–264.
- Kostopoulos, Tryphon. 1986. *Beyond capitalism toward nomocracy*. New York: Praeger Publishers.
- Lane, Christel in Reinhard Bachmann. 1998. *Trust Within and Between Organizations – Conceptual Issues and Empirical Applications*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno. 1988. *Science in action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lawer, Chris. 2009. 'Market and Non-market Co-creation' in *The Empty Whitecoat*. Dostopno prek: <http://chrislawer.blogspot.com/2009/04/market-and-nonmarket-cocreation.html> (23. septembra 2017).
- Lévy, Pierre. 1998. *A inteligência coletiva*. Rio de Janeiro: Edições Loyola.
- Lundvall, Bengt-Åke in Dominique Foray. 1996. *Employment and growth in knowledge-based economy*. Paris: OECD.
- Malinowski, Bronislaw. 1960. *Scientific theory of culture and other essays*. New York: Oxford University Press.
- Manuel Castells. 2000. Materials for an exploratory theory of the network society. *British Journal of Sociology* 51 (1): 5–24.
- Marti Viedma, Jose Maria in Maria do Rosario Cabrita. 2012. *Entrepreneurial Excellence in the Knowledge Economy: Intellectual Capital Benchmarking Systems*. New York: Palgrave Macmillan.
- Marx, Karl. 2012. *Kapital: Kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Sophia.

Mauss, Marcel. 2002. *The gift: the form and reason for exchange in archaic societies*. New York: Routledge.

May, Christopher. *A Global Political Economy of Intellectual Property Rights: The new enclosures?* London, New York: Routledge.

Mazzei, Lisa in Kate McCoy. 2010. *Thinking with Deleuze in qualitative research*. Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/233038316_Thinking_with_Deleuze_in_qualitative_research (5. marec 2017).

Metiu, Anica. 2010. Gift-giving and skill-buildnig V *Transnational Communities: Shaping Global Economic Governance*, ur. Marie-Laure Djelic in Sigrid Quack, 24–29. Cambridge: Cambridge University Press.

Moulthrop, Stuart. 1994. Rhizome and Resistance: Hypertext and the Dreams of a New Culture, V *Hyper/Text/Theory*, ur. Landow George P., 54–78. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

P2P Foundation. 2013. *Open Source ecology*. Dostopno prek: http://p2pfoundation.net/Open_Source_Ecology (14. november 2016).

P2P Foundation. *Commons Transition: Policy Proposals for an Open Knowledge Commons Society*. P2P Foundation. Kindle Edition.

Read, Jason. 2010. *The Production of Subjectivity: From Transindividuality to the Commons*. Dostopno prek: https://www.academia.edu/1094670/The_Production_of_Subjectivity_From_Transindividuality_to_the_Commons (3. november 2016).

Russel, Denise. 1983. Anything Goes. *Social Studies of Science* 13 (3): 437–464. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/284799> (12.marec 2017).

Scott, David. 2014. *Gilbert Simondon's psychic and collective individuation*. Edinburgh: Edinburgh Univesity Press.

Sheldon, B. Eleanor in Wilbert E. Moore. 1968. *Indicators of Social Change*. New York: Russell Sage Foundation.

Smith, Adam. 2010. *Bogastvo narodov: raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Smith, Keith. 2002. *What is the knowledge economy? Knowledge intensity and distributed knowledge bases. UNU/INTECH Discussion Paper*. Maastricht: United nations University.

Spender, J.C. 1996. Organizational knowledge, learning and memory: Three concepts in search of a theory. *Journal of Organizational Change* 9 (1): 63–78.

Stallman, Richard. 2001. *Philosophy of GNU Project*. Dostopno prek: www.gnu.org/Philosophy (12. avgust 2016).

Strange, Susan. 1988. *States and Markets*. London: Pinter Publishers.

Suarez-Villa, Luis. 2009. *Technocapitalism: a critical perspective on technological innovation and corporatism*. Philadelphia: Temple University Press.

Tarin, Bruno. 2015. From culture of labour to cultural labour, V *Creative Capitalism, Multitudinous Creativity: Radicalities and Alterities*, ur. Cocco, Giuseppe in Barbara Szaniecki, 56–87. Maryland: Lexington Books.

Tarrow, Sidney. 1994. *Power in movement: Social movements, collective actions and politics*. New York: Cambridge University Press.

Virno, Paolo. 2004. *A Grammar of the Multitude*. New York: Semiotext(e).

Vitale, Christopher. 2013. *Networkologies: A Philosophy of Networks for a Hyperconnected Age – A Manifesto*. Hants: Zero Books.

Vogt, Eric. 1995. The nature of work in 2010. *Telecommunications* 29: 21–27.

Wegner, Etienne, McDermott Richard in William M. Snyder. 2002. *A guide to managing knowledge: Cultivating communities of practice*. Boston: Harvard Business School Press.

Zanini, Tulio Marco in Michael Musante. 2013. Trust in the knowledge economy. *Journal of Business & Industrial Marketing* 28 (6): 487–493.

Zezeza Tiyaambe, Paul. 2007. Knowledge, Globalization, Hegemony: Production of in the Twenty-First and Knowledge Century, V *Knowledge Society vs. Knowledge Economy: Knowledge, Power, and Politics*, ur. Sverker Sörlin in Heba Vessuri, 11–29. New York: Palgrave Macmillan.